Шта књижевност може у данашњем времену?

ПЕТЕР ХАНДКЕ

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ

ЈУ ХУА

ФРЕДЕРИК БЕГБЕДЕ

ЗАХАР ПРИЛЕПИН

ЕМИР КУСТУРИЦА

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ

Република Србија
Министарство културе и информисања

ЗАВОД ЗА ПРОУЧАВАЊЕ КУЛТУРНОГ РАЗВИТКА

ШТА ЈЕ БЕОГРАДСКИ КОНТРАПУНКТ?

- „Београдски контрапункт“ – назив је за први сусрет неких од значајних књижевних аутора данашњице, са разних страна света, чије је писање познато и у нашој средини, а који су могли и желели да дођу овом приликом у главни град Србије.

- „Београдски контрапункт“ је прилика за разговор о питањима које се тичу заједничких и битних искустава, а на које се, са разних личних и геокултурних тачака, могу пружити различити одговори, а могу се, с друге стране, те разлике ускладити у један широко заснован поглед, као у музичком контрапункту.

- Зашто баш „београдски“ контрапункт? Јер Београд је место контрапункта, било и остало. Београд је навикао да буде позорница, не само судара него и сусрета. Свако потпуније сагледа себе у сусрету са другим. Књижевно стварање и слободно мишљење на том темељу и гради ширину и дубину упознавања света и времена.

- „Београдски контрапункт“ је и замишљен да буде показни пример уверења да је човек биће разговора и да у разговору свако може да потврди своју истину, а да не одбаци истину другог. То је вештина коју ће, ове године, показати Петер Хандке, Милован Данојлић, Ју Хуа, Фредерик Бегбеде, Захар Прилепин и њихови домаћини, Емир Кустурица и Владан Вукосављевић, министар културе и информисања, покретач идеје о „Београдском контрапункту“.

ШТА КЊИЖЕВНОСТ МОЖЕ ДА УЧИНИ У ДАНАШЊЕМ ВРЕМЕНУ?

- Какав данас изгледа свет, и појединац у данашњем свету, гледано из дубинске, вишезначне перспективе књижевног дискурса? Које га слике и симболи могу најбоље представити?

- До које тачке књижевност може и треба да прати налоге и оквире токова епохе, а одакле мора да им се одупре, у име сопствених разлога?

- Докле допире утицај савремене књижевности и да ли тај утицај упоредив с утицајем ранијих епоха?

- Колико медијски филтер раздваја системски пожељне ставове од оних непожељних, у књижевности и јавном говору? Шта фаворизује медијска сфера од књижевне понуде?

- Каква нам се уверења и која страховања потурају као облик масовне манипулације? Које реалне опасности су нам заклоњене од погледа?

- Шта је остало од идеје отвореног света, без граница, и какве се границе између људи и народа успостављају у реалности?

- Могу ли национални културни изрази опстати у налету глобалне културе? Може ли се добро писати глобалним књижевним језиком?

Београдска изјава

Дошли смо овде, у град на старој, симболичној граници светова, на место честих судара, али и културних укрштаја, у тежњи да наш разговор буде садржајна размена и прожимање. Потреба за сусретима уважава појединачне разлике и различита наслеђа што их носимо као властиту основу.

Велики српски писац који је живео у овоме граду, нобеловац Иво Андрић, указао је, у једној важној прилици, на то да је у послу којем је посветио живот садржана права историја човечанства. Култура зна да истина о човеку и о времену нема само једну страну. Култура не осуђује, нарочито не срачунато и наслепо, него настоји да разуме.

Данас, вртлог високотехнологизоване епохе потискује на маргину некада неспорне културне тежње. Заоштравају се односи међу народима а поравнава културно обиље света. Разарања су и физичка и духовна, а носиоци моћи своје интересе потурају као неупитне вредности.

Ако се у нечему можемо свакако сложити, то је да стваралаштво не трпи наметнуте, октроисане истине и ограничења, ма одакле они долазили. Глобални неуротични и површни стил живота, који се намеће као једини могућ и једини прихватљив, претвара античку или просветитељску визију потпуног човека у једнодимензионално биће, а људску заједницу у биомасу, погодну за брзу менталну обраду и прераду.

Светска индустрија забаве и антикултуре упослена је у описаном смеру и настоји да потпуно превлада и завлада. Мимо других подела и разлика које су неизбежне, култура мора да допринесе вишедимензионалности света. Треба да помогне освешћењу појединца клонулог под епохалним притиском.

Култура је израз запитаности и одговорности. Култура је свест да свет не почиње од јуче, нити ће трајати само за нашег трајања. Култура од разлика прави богатство контрапункта – а не метеж сукоба. Сваки разумевајући разговор чини корак у смеру таквог освешћења. Ми тај мали корак овде чинимо:

Петер Хандке,
Милован Данојлић,
Ју Хуа,
Фредерик Бегбеде,
Захар Прилепин,
Емир Кустурица
и Владан Вукосављевић

10. јуна 2017.

Кад сам ја улазио у Кан 1985, на главну селекцију је претендовало око 600 филмова, а данас их има 5.000. Ко може да буде цар који одређује између 5.000 филмова која 22 ваљају? Идеологија, која је то идеологија? То је идеологија савременог западног света која се заправо бори да не буде идеологије – она тврди да су и фашизам и комунизам једнако лоши, а онда нам намеће нешто што није идеологија, а што је у суштини више идеологија него што су били и комунизам и фашизам. (**Кустурица**)

ПРВИ ДАН

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ, МИНИСТАР: У име Министарства културе и информисања изражавам посебно задовољство што смо организовали први, надам се само први у великом и значајном низу сусрета под називом Београдски контрапункт. Када смо планирали овакву манифестацију, једна од основних идеја била је да се Београд учини позорницом интеркултурног дијалога, да наш град буде место разговора о култури у отвореном смислу, са жељом да култура и сва питања у вези са културом буду једна од битних друштвених тема где год постоји простор, време и прилика за то. Посебну захвалност дугујем нашим гостима, учесницима овог скупа, који су уложили напор да своје велике обавезе прилагоде доласку у Београд. Можда нећемо успети да одговоримо на сва питања која смо овде поставили, начелно то није ни циљ ни смисао, али циљ и смисао јесу да се о култури говори, да видимо да ли култура може да спасе савремени свет, да ли њему уопште треба спасавање и да ли култура данас више икоме ишта озбиљно значи, осим декларативних изјава или општих места која су постала толико тривијална да се граниче са кичом.

Зашто се зове Београдски контрапункт? Зато што су овде заступљени људи из различитих делова света, из различитих културних зона, из различитих цивилизација. Али ми сматрамо као разумном претпоставку да су општа питања културе, стваралаштва и уметности оно везивно ткиво које у историји људске цивилизације и појединце везује много чвршћим нитима од оних сила које такве везе и заједнице спутавају, гурају једне против других и чине да људска природа у већој мери показује свој лошији карактер.

Култура, уметност, стваралаштво, лепота, естетика, идеја и надахнућа јесу они бољи делови природе људског карактера и карактера народа и друштва и цивилизација. То се понекад заборавља, та истина је прекривена грубом и оштром историјском прашином, често и наслагама шута и камења, али ми верујемо да испод тих наслага тече дубока река, понорница културе, и да је наше да те наслаге, кад год можемо и колико год можемо, скинемо и да култури дамо прилику да говори, да се чује и да буде тема. Ето толико за увод, хвала на

Скандалозно је што све приче о рату на Балкану купује Холивуд. Југословенски ратови, рат Срба, Босанаца, Хрвата, приче о рату купили су Американци. Срби немају право да причају у Холивуду своју причу и своју историју. И то је заиста неподношљиво. (**Хандке**)

Пошто сам био задужен да доделим награде младим кинеским писцима, дешавало се да неко од њих није био чак ни присутан – уместо њега би дошао неко ко би се представио као генерални директор и рекао: „Ја сам генерални директор његове компаније, можете уручити награду.“ Деца од двадесетак и више година већ су генерални директори. **(Ју Хуа)**

пажњи. Сада бих дао реч господину Емиру Кустурици, који је заједно са мном нека врста домаћина овог скупа, и онда можемо да кренемо у један отворени разговор, у коме су задате теме само општи оквир, а култура јесте заједничка нит која треба да повезује све то.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Култура је тема која се приликом сваког уласка у књижару или у биоскоп покреће увијек из почетка. Да ли је заправо ово вијек у коме колабира све укључујући и умјетност? А ја мислим да је идеја о томе на који начин колабира култура, на који начин колабира умјетност, заправо наша обавеза да пронађемо те путеве којима се одвија тај процес. Данас живимо у времену када велики романи не обиљежавају неизоставно час у коме ми живимо, него су врло успјешно маргинализовани. Иако знамо да у свијету имамо пет, шест великих писаца они најчешће, са својим великим дјелима, не долазе до руку или до мисли или до памети оних који воле да читају. Или су ови који воле да читају у тако малом броју да се јавно мњење уопште не дефинише нечим што је најзначајније написано у тој години. И мислим да је то уопште један од начина на који глобализација заправо уништава овај свет. Ми смо свједоци огромне количине књига и огромне количине написаних романа и прича. Кад уђемо, рецимо, у тек приспјели капиталистички рецепт који видимо у књижарама Лагуне, гдје вам делује да је свако кога си видио у току дана већ написао књигу и већ претендује да остави огроман траг у историји Србије. А тако је и у Француској. Сви пишу, а готово нико не чита.

И шта се дешава – имамо огромне количине написаних страница које заправо загушују озбиљну књижевност. Док ово причам, гледам четири велика данашња писца, који једноставно са својим великим делима нису равноправни у тој утакмици у којој се та количина бесмислених књига замјењује оним што би требало да појединачан роман или појединачна књига свима нама да значи. Та квантификација уништава и филм, где сам нешто стручнији, али и као читалац јасно видим шта се то дешава у литератури. Видим, да би човјек стигао у Америци до Џонатана Френзена, он мора некако да се пробије, да разгрне све ове Данијеле Стил, и све ове глупости које у ствари наводно људи читају и које, не наводно него извјесно, никоме ништа не значе. То ми овдје не можемо да закључимо нити да нађемо неки тајанствени рецепт, али можемо да разговарамо о томе како да вратимо књигама друштвени статус које заслужују. Када је Толстој писао своје романе, када је Булгаков писао своје романе, кад су велики писци у прошлости писали своје романе, они су обиљежавали године у којима су та дела настајала. Данас велики роман који напишу Хандке, Хуа, Данојлић или Прилепин не одређује вријеме или не задаје тон. Кад сам био младић, мада сам то још увијек на неки начин, али кад сам био стварно младић, ја сам ишао у Венецију да гледам Антониониј и читаве године ми смо покушавали да будемо Антониони. Зато што је Антониони задавао формалне рецепте како се прави дуги кадар и како се фикција, реалност и документарност мијешају и како се прави заправо секвенца. Данас кад се оде на неки свјетски фестивал, врло смо срећни када неко из Азије направи добар филм, јер су они тамо преузели рецептуру и моралне дилеме Достојевског, односно америчког филма седамдесетих, када је „Таксиста“ био велики јунак јер је, како су неки критичари говорили, направљен по рецептури Достојевскога, само преведен на језик протестантске цивилизације.

Како открити мјесто где јесмо, како утврдити шта наше књиге, наша дјела значе и на који начин они могу да утичу на савремени свијет? Данас је толико све индивидуално и толико изгубило свој општи знак да ме плаши да једноставно поредим времена из прошлости и данашње вријеме, јер не можемо да кажемо да данас има мање добрих писаца него што је било у прошлом вијеку. Ми само можемо да кажемо да их ми не видимо и да су од тог обиља постали невидљиви. Или у мјери у којој су видљиви у нашој хришћанској цивилизацији, која је наводно и мултиетничка цивилизација, ми у њој имамо невероватан парадокс – затрпани смо гомилама смећа од књига и заправо имамо све тежи приступ доброј књизи. Вријеме кад сам ја, кажем опет, био младић, иако се још увијек тако осјећам или настојим да будем, било је време читања Нинове награде. Кад је господин Данојлић добијао награду Нинову, то је за нас било као да је добио Нобелову. Ја сам његово „Чишћење алата“ читао и одрастао уз ту литературу, иако он није много старији од мене, ал' сам ја тада вјеровао да Нинова награда постаје као и Нобелова данас. А шта значи Нобелова награда данас? Кога она награђује? Из којих побуда? Она може да задовољи нечију сујету или да буде тренутак у коме се претаче једна полуистина у другу полуистину.

Ако се у Србији Нинова награда читала, а ми се сјећамо који су све романи тада излазили један за другим и како смо са стрепњом очекивали и са задовољством славили онога ко је побиједио, данас се више и не сјећамо који је то роман добио ту награду. Тако је у свим пољима квантификоване умјетности. Кад сам ја улазио у Кан 1985, на главну селекцију је претендовало негде око 600 филмова, а данас их има 5.000. Ко може да буде цар који одређује између 5.000 филмова која 22 ваљају? Идеологија, која је то идеологија? То је идеологија савременог западног света која се заправо бори да не буде идеологије, она тврди да су и фашизам и комунизам једнако лоши, а онда нам намеће нешто што није идеологија, а што је у суштини више идеологија него што су били и комунизам и фашизам. То је идеологија која подразумијева аутоцензуру, политичку коректност као базу понашања данас, неизговарање нечега што не

Експанзији САД посвећено је 90 одсто производа Холивуда зато што се САД представљају као наследник Римске империје и у неким филмовима је то веома јасно. Они предлажу које питање о човеку, о моралу треба да разматрамо, ми као да треба да полажемо испит пред неким, и треба да докажемо да ли смо морални, а они ће нам рећи „е, одлично, десетка“ или „нисте положили испит“. Не свиђа ми се тај испит. (**Прилепин**)

сме да се каже. Сви подразумијевају, као за време Стаљина, шта на Западу није ред да се изговори, као да је у питању парфем, а не мисао, као да се на тијело ставља неки мирис који би требало сви да носе, и на крају ће вјероватно и да носе, само што ће на крају тај мирис почети да смрди умјесто да мирише, па ће сви рећи ово је дивно.

И да се вратим само накратко на питање које је мене опсједало дуго – ко су нам јунаци, ко су нам антијунаци. Велике романе које сам читао у посљедње вријеме, међу којима је један „Обитељ“ Приљепинов, он има антијунака Артјома, који као и сви јунаци који станују у великим умјетничким дјелима има нечег заједничког са јунаком споменутог „Таксисте“ Мартина Скорсезеа. Дакле, филма који је имао једну активну људску честицу која је на спољни свијет реаговала тако што је формирала политичко мишљење, што је формирала идеју о томе шта је његова егзистенција, ко су његови непријатељи. Имамо јунака који је у једној фази упао у апсолутну негацију и анархизам да би ушао у катарзу кроз масовно убијање људи који не вреде. Ја се сад питам, данас, када би неко направио јунака који убија макрое и дилере дрогом и направио у катарзичном моменту тог дјела један злочин, то више не би имало уопште тежину ни злочина ни антизлочина. Ми не бисмо знали шта он у ствари ради, јер сви знамо да су државе повезане и да се дрога дилује као један елемент који обезбјеђује буџет, пошто већина земаља на свијету немају привреде које функционишу, него су им ови велики рекли да могу и да дилују све док буду послушни. Када год човјек покуша да примијени нешто што има у свом искуству из времена када је одрастао и кад је формирао свој укус, долазимо до слијепе улице. Јер због тог терора наводне политичке коректности не можете да имате ни велике јунаке ни антијунаке ни велике катарзе. Тешко је, врло, живјети у времену у ком култура губи свој значај, а највише губи по томе што смеће прави шуму кроз коју се не види или тешко долази до великих дјела. А на нашу срећу велика дјела постоје, живе и неки мали проценат човјечанства апсорбује та дјела, само та апсорпција на друштво нема великог утицаја. Можемо слободно закључити да су политичари данас преузели функцију великих умјетника и отели практично читаво подручје друштвеног дјеловања, због чега су велики умјетници остали без своје позиције и утицаја.

ПЕТЕР ХАНДКЕ: Емирова констатација је страшна, али врло исправна и, наравно, јако добро структурирана. Али како ћемо се извући из тога? Није ми се свидела реч отели, политичари су отели, киднаповали. Да бисте отели јавно мњење и литературу морате имати некога ко је имао лошу намеру. Ја мислим да у тој ситуацији нико није злочинац. Сви су недужни, и то је скандал. Невиност и недужност је крива, невиност и недужност људи. Слажем се да, као што је за Данојлића речено, има великих дела и да су она скривена. Као што Емир помиње филм, ја мислим да је филм свеприсутан, а да истовремено није нимало структуриран. Када једна грана уметности, као филм, има превише моћи, остале гране уметности губе све. Позориште, рецимо, скоро да више и не постоји, сликарство је постало права вешерница, више нема великих сликара, сликарство је у великој кризи, као и музика, остаје утисак као да постоји само једна уметност. Филм граби све, али ако остале уметности не постоје, онда ни филм не вреди много. Све треба да живи, цртеж, сликарство, музика, позориште, филм, али ако један крак уметности не функционише, ни други немају вредност, у томе је наш проблем. За мене постоји математика и рачуница која се не уклапа у Аристотелову, Хегелову – један читалац може да вреди више од милион псеудочитаоца. Због тога сам можда мање песимистичан од Емира што се тиче књижевности, односно читања, јер с времена на време добијем писма читалаца који су заиста читаоци, нема их пуно, то нису милиони, али с времена на време, једном месечно, неко седне за сто, скривен у провинцији, рецимо у Неготину у Србији, или Гетингену, који ми напише писмо. Или, не знам, у Сијетлу, у Америци чак. И то вреди, има већу тежину, другачију тежину од обичних бројки бестселера. Наравно, нећемо успети да овде данас после подне променимо правац у коме свет иде. Али то је тако.

ЈУ ХУА: Слажем се са овим што су господин Кустурица и господин Хандке рекли, јер сам неких месец дана пре него што сам дошао у Београд у Кини учествовао на додели награде, коју је организовала интернет мрежа Тан Тан која је највећа за продају књига на интернету. Ту сам упознао много писаца који су рођени деведесетих година и они потпуно одударају од онога што ја сматрам писцем, јер свако од њих има своју фирму. Осим тога, један од тих писаца, који је младић, када год хоће да иде у тоалет за њим иде читава гомила његових фанова, жена, прате га и стоје испред тоалета. Ја сам прво помислио да га оне све добро познају и да су његови фанови због тога што воле његова дела, па сам зато питао организатора интернет мреже Тан Тан да ли он заиста има толико фанова, на шта су ми они одговорили: „Не, то су његов менаџер и компанија организовали да га они свуда прате.“ И пошто сам ја био задужен да доделим награде младим писцима, дешавало се и то да неко од њих није био чак ни присутан, није ни дошао да подигне награду, и уместо њега би дошао неко ко би се представио као CEO (председник извршног одбора) и рекао: „Ја сам CEO његове компаније, можете уручити награду.“ Деца од двадесетак и више година већ су CEO неке компаније. И пошто Кина има јако пуно књижара, и то су заиста огромне књижаре, сваки пут када уђем ја имам осећај да ја ту не могу да пронађем књиге. Јер баш као што је господин Кустурица рекао, то су књиге које човек просто не може да чита,

Велика култура може да почива на материјалној пљачки, на разбојништву, на многобројним ратовима, што је нажалост истина. Наши обожаваоци Запада ту стоје збуњени – или све то гутају или одбацују. Врло је тешко увидети да су не само културе, али и културе, вековима грађене на систему сурове експлоатације колонија, али и сопственог народа. Њихови велики духови су то видели, а нама понекад то измиче. (**Данојлић**)

али су оне тамо, налазе се у књижарама. И зато сам ја променио своју навику и сада купујем књиге преко интернета. Пронашао сам један одличан начин на који могу да купим књиге које желим да купим. Начин који сад користим јесте да књиге страних писаца које ја већ имам и које сам прочитао и писаца који се мени свиђају погледам, пошто испод сваке књиге стоји колико је људи прочитало, колико је људи купило, и онда погледам које су још књиге ти људи волели да читају, које су куповали, и онда њих купим. Наравно, у том списку књига које нађем испод буде много оних које знам, али буде и оних које не знам, са којима се нисам сретао. И зато ја прво купим једну од његових књига. Врло често ми се деси да откријем да су фантастичне, па купим и остале. На тај начин сам открио и господина Хандкеа. Није у Кини било никога ко ми га је специјално препоручио, открио сам га тако, на тај начин. Тако да је то мени дало наду, постоје ипак и овакви читаоци који купују и бирају оне књиге које они желе да читају. Пре доласка у Београд написао сам један кратак говор, мислећи да ћемо имати говоре које ћемо читати, нисам био свестан да ће бити овакав формат разговора, и добро, њега не могу сада да искористим, али само желим да кажем да је наслов тог говора: „Отац на службеном путу“. Први пут сам тај филм гледао 1994. године, један кинески редитељ је дошао из неког града у Европи где је купио видео-касету. И без обзира на то што сам гледао филм који није био преведен на кинески, без титлова, ја сам разумео тај филм. Много касније пронашао сам верзију која је била преведена на кинески и погледао сам поново, и тада ми је било јасно да сам и први пут разумео филм. И могу вам рећи да сви у мојој породици волимо филмове господина Кустурице, а и многи моји пријатељи. Хоћу сада да вам испричам једну причу. Јуче смо на вечери разговарали и Ана (преводилац) ми је рекла: „У Кини су ме многи питали како је то да си из Србије и да ти је кожа бела?“ И можемо да кажемо, заправо ја сам сигуран, у Кини има јако пуно људи који гледају филмове господина Кустурице. Наравно, наше књижаре су преплављене стварима које су нечитљиве, тако важи и за филмове, ти филмови нису уопште вредни да се гледају. Међутим, након десет године њих више неће бити, нико их се више неће сећати, али зато ће књиге господина Хандкеа и филмови господина Кустурице и после сто година наилазити на гледаоце, односно читаоце. И оне ће трајати.

ЗАХАР ПРИЛЕПИН: Емир је рекао веома важну ствар, да савремени глобализовани свет позива све нас да одустанемо од свих идеологија, а после је пожељно да одустанемо и од свог идентитета зато што је свет огроман и зато што је у глобализацији све остало сувишно. Као да нам кажу: „Дођите без одеће, голи – без народа, без Бога, без етноса, без идеологије, дођите голи у наш глобални свет и бићете срећни.“ У ствари, само лажови тако кажу јер они нису одустали од свог, они имају своју идеологију, имају своја имена и народ, они имају све. Они желе да скину нашу одећу, да останемо голи јер се они онда осећају веома добро. Емир је говорио о ситуацији у свету и у књижевности, а ја бих хтео да причам шта се дешава у Русији. Русија је на том глобалном тржишту још пре двадесет пет година била популарна, тражена и у филму и у другим сферама уметности.

Када сам 2005. године први пут био у Француској, рекли су ми овако: „Омиљена јела у Француској су лоше вести из Русије.“ Знам само једну земљу у Европи где могу да кажем „Русија је лепа земља, Русија ће све победити“ и у којој ће људи аплаудирати. То је Србија. У свим осталим земљама избациће ме из просторије уколико тако причам. Треба да долазим тамо и кажем да је Русија тешка, она је све убила, силовала, јер се то тражи: „Одличан си, дечко, ево даћемо ти мало пара, хајде још неку страшну причу о Русији да нам испричаш.“ При томе, после Другог светског рата САД, Британци и остали ратовали су по целом свету и убили су милионе и милионе људи. О томе нам не причају, али волимо приче о комунизму, о Стаљину, о том ужасу, тој катастрофи у Русији. Тај светски мир је страшан, јер неко може да у Азији 500.000 људи неприметно убије. Стално се дешавају неке чудне промене, на пример, сада се у Донбасу води рат, ти долазиш у Европу и кажеш: „Тамо је рат, убијено је 8.000 људи, погинуло је већ и 23 деце“, а они кажу: „Не, не, па ви имате проблеме у Чеченији.“ Ти кажеш једно, они кажу друго, и ти седиш, размишљаш, и кажеш: „Па, ето, разговор је завршен, немам шта да кажем.“ У таквој ситуацији задатак уметника је да не буде подложан тим манипулацијама, зато што треба да будемо свесни да би, када би Достојевски живео у наше време, сигурно био непожељан у Европи јер би га сматрали злочинцем. А он је најутицајнији писац у свету. Он је писац број један, он је своја убеђења наметнуо свету, он је геније и свет га поштује. То је књижевност која ће живети вековима и она је важнија него покушај да ми будемо у тренду, да будемо модерни. Све брзо нестаје, па и сви ти савремени трендови. Све ће се променити, али национално, оно што је индивидуално, то ће свеједно победити.

У Русији, са једне стране, писац се не види толико, његова улога није онаква какву бисмо хтели. Ја имам милион читалаца у Русији, што значи да је сваки 150. становник Русије читао моју књигу. Можда је то мало, али моје књиге читају главни људи у Русији. Моје књиге је читао Владимир Путин, а Владимир Путин утиче на свет, па бих могао да иронично закључим како ја утичем на Владимира Путина. Имали смо 2010. године покушај „наранџасте револуције“. На једном тргу који се зове Болотни у Москви говорили су писци Биков, Акуњин, Улицка, а на другом тргу, Поклоније, одржавао се други митинг, где су говорили писци Пароханов и Пољаков. Имали смо парадокс,

По којем људском, хуманом правилу Анџелина Џоли може да направи филм који се зове „Крв и мед“? Шта она, јадна не била, зна о босанском рату? Шта она зна о босанском меду? О људима? Она је добила идеолошки задатак да још мало дода црне боје на Србе, на један читав културни народ, који се између осталог у Босни, поред тога што је чинио злочине, углавном бранио да не пропадне. А онда су све те силе убијале дјецу у возовима, убијале дјецу која иду у школу, третирале нас као оне крстиће на дисплеју у авиону. (**Кустурица**)

да писци ратују са писцима, једни се боре против државе, други желе да спасу државу. Ја сам једном питао Италијане: „Да ли могу писци код вас да окупе толико људи на митингу?“, а они су се смејали и рекли: „Па свакако нећемо ићи на такав митинг.“ А ја им одговарам: „Ја могу да окупим пуно људи и да они сви дођу на трг.“ Значи у Русији писци, уметници имају још увек тај утицај, што у Европи није случај. Рецимо, сада је мој менаџер у Немачкој раскинуо уговор са мном. Раније су годишње преводили десет, петнаест мојих књига, сада не излази скоро ниједна. Мени је то смешно јер ја разговарам са обичним и великим људима, а не са оним фарисејима и лажовима који сада управљају разним процесима у Европи. Ја водим разговор са Толстојем и Достојевским, а не са оним смешним, глупим светом који се брзо мења. И ми ћемо победити, зато што постоје Бог, народ, велика књижевност, зато што постоји реч. И ми ћемо свакако победити, они немају ниједну шансу.

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ: Та огромна количина књига која загушује приступ великим делима у ствари је плод опште демократизације, она је лоша, тамна страна демократизације. А када то кажем, мислим пре свега на лакоћу објављивања, на изазов да свако ко научи тридесетак слова, или колико их већ има, хоће да напише књигу и да каже шта има. И да огромна маса људи хоће то да чита. Да ли је то добро или лоше, остаје на свакоме од нас да просуди. Морам да вас подсетим да је средином 19. века овде у Београду било две или три књижаре и да ни оне нису биле праве књижаре него су продавале истовремено намирнице и понеку књигу. Било је три или четири писца, ако рачунамо већ мртвог Доситеја, Вука, Његоша и још неколико. Данас их вероватно нема више, ни добрих писаца као што су они били, а нема више ни правих читалаца. Ми праве читаоце сусрећемо, они нам се јављају, то су истински читаоци који су заиста читајући оно што смо написали то прихватили и у томе уживали. Питање је, дакле, како из те огромне масе штампаних ствари које можете видети у Кнез Михаиловој улици, како, на који начин се издваја нешто што вреди и што вреди читати. Неким чудним путевима права књига ипак дође до свог правог, пожељног читаоца, уз све сметње које је сама техника и технологија модерног живота наметнула и писцима и читаоцима. Не знам да ли сте приметили да је у свим тим књижарама, и не само овде, пошто ја живим у Француској, место поезије невидљиво. Збирки и стихова има веома мало, о њима се у новинама, чак и у књижевним листовима, готово никад не пише, што је врло индикативан знак опадања не само културног капацитета једне средине него и њеног животног елана. Тамо где нема поезије, поезије у стиху, и не само у стиху, разуме се, нема више ни живота. То је врло важан знак на који нико не обраћа пажњу, песници на Западу, поготово у Француској, у Енглеској је друкчије, ал’ не много боље, претворили су се у секту првих хришћана, који се између себе помало читају и разумеју, али одјека у јавности немају.

Проблем се компликује са културама малих народа, као што је наш народ, и малих језика, где је ситуација још тежа утолико што су мерила високог културног стандарда у свим областима, па и у књижевности – на Западу. Што је сасвим природно с обзиром на велика културна достигнућа Енглеске, Француске, Немачке, па и Сједињених Држава. Оно што код нас, припадника ових малих народа, прави велику невољу у размишљању, то је што ми тешко можемо да повежемо две чињенице. Прво, да велика култура, свеједно узмите коју год хоћете од поменутих, може да почива на материјалној пљачки, на отимачини, на разбојништву, на многобројним ратовима, што је нажалост истина. Наши обожаваоци Запада ту стоје збуњени, или све то гутају или одбацују. Врло је, кажем, тешко увидети ту просту ствар, да су, не само културе, али и културе, вековима грађене на систему сурове експлоатације колонија, али и сопственог народа. Њихови велики духови су то видели, а нама понекад то измиче. Неке ствари, које су ми пале на памет док сам слушао ове паметне предговорнике, има Џорџ Орвел. Он је живео пет година у Азији, као официр, односно у полицијској служби, и кад је једанпут приметио једну од тих сурових, колонијалистичких пракси, онда му је колега официр, његов надређени, рекао: „Па, шта ти мислиш? Зар ти мислиш да смо ми овде због нечег другог осим због пљачке?“

У целом нашем односу са западним светом, од кога се и даље има шта и примити и учити, и поред свих ових горких ситуација и сусрета које је поменуо господин Прилепин, ми морамо научити да раздвајамо те ствари и да тражимо наш некакав пут, ако можемо да га нађемо између ових супротности. Ствар је утолико тежа што смо изложени тој страховитој пропаганди, што данас у свету влада лаж, пре свега лаж, и то на сваком кораку, што поштеног човека обесхрабрује.

Узмите само ову реторику о такозваним терористима, о њима се говори као да су марсовци, као да су ђаволи, као да су нека наказна бића која треба таманити. Нико, или готово нико, нигде неће да каже ту просту ствар да је Запад повео прљаве ратове против Ирака, Сирије, Либије, Авганистана, и да на те прљаве ратове избезумљени исламисти одговарају на прљав начин. То овако личи кад се каже као један и један су два, сваки нормалан човек то увиђа, али то у западној штампи и на телевизији нећете никад чути. Недавно је онај Корбин нешто слично поменуо, он чак предлаже преговор са терористима, што је одмах деловало као скандал. Оквир у којем живимо је презасићен лажима, а књижевност и уметничке дисциплине настоје да, у границама својих могућности, одрже неки стандард нормалности и поштеног људског мишљења.

Када сам 2005. године први пут био у Француској, рекли су ми овако: „Омиљена јела у Француској су лоше вести из Русије.“ Знам само једну земљу у Европи где могу да кажем Русија је лепа земља, Русија ће све победити – и у којој ће људи аплаудирати. То је Србија. (**Прилепин**)

ЕМИР КУСТУРИЦА: Господин Данојлић је споменуо демократизацију као процес који је хтијући или не довео до популизма. А у Србији постоји потпуно погрешна употреба популистичког дјеловања. Популистичко дјеловање је карактеристика демократије на тржишту и на тржишту политичких идеја. Нису српски радикали популисти зато што призивају историју и митове као политичку платформу, него су демократе претвориле своје дјеловање у тај општи тон демократије, који је заправо у својој суштини популистички – од стварања тржних центара па до продаје тих политичких идеја. И у томе сам ја мислио да споменем важну улогу велике Књиге, коју она треба да одигра у животу једног човјека. Она је маргинализована не у самој књижари или на интернету, њу је маргинализовала постојећа идеологија која се базира на идеји да живимо време постистине. Прилепин је човек који је дошао с ратишта, он има фокусирану идеју и врло прецизан циљ – има Бога, има Путина, има друштво које жели да сачува, а ми овде живимо разливени у неком простору у коме знамо мање него што смо некада знали, јесмо ли запад или нисмо, јесмо ли сјевер или нисмо, јесмо ли југоисток, а живимо у једној превари која је фантастично постављена. Умјетник је у Европи изгубио своју позицију, његов глас се више не рачуна. Хандке мени значи, а да ли значи неком француском младићу или Србину средњих година (35–49), то ја не знам. Јер како он да се сад мучи са тим књигама, да то тражи, да чита то, да види који је то језик, чему то припада и тако даље. Дакле, моја идеја од почетка јесте да су велике књиге написане, њих има, можда чак и више него што је некад било, али вријеме постистине их гура негдје гдје су оне невидљиве, како би рекли компјутераши, и недоступне. Оно што се слажем са Петером јесте – не треба бити песимистичан, треба изоштрити свој поглед на вријеме у коме ми живимо. Али знам да је седамдесете године, кад је Скорсезе направио филм „Таксиста“, читава планета живила уз тај филм, а кад Захар напише добру књигу не живи читава планета под утиском те књиге, него један сегмент коме она припада. Као да велика умјетност више не припада великом свијету, па умјесто великог писца добијамо тиражног писца, неког Дена Брауна, неке масонске знакове, нека чуда, нешто што свакако не може да се сврста у јединство функције добре књиге, велике литературе и позиције умјетника. То су изгубљене позиције, барем у свијету у коме ми живимо.

ЗАХАР ПРИЛЕПИН: Никад неће цело становништво читати „Рат и мир“ или „Злочин и казну“. Али треба да постоји хијерархија, људи треба да разумеју ко је ко, да знају да је на пример Кустурица главни представник српске културе, да свако друштво негде зна које особе треба чути, од кога треба научити. Прошле године је рецимо Светлана Алексејевич добила Нобелову награду, али у руској књижевности то име не значи ништа.

Значи, то је потпуно политичка одлука. Раније је бар Нобелова награда, или друге велике награде у књижевности, имала значај, а сада је то само још један политички елемент и нико то не крије. То је банално, глупо и наш задатак је да то кажемо гласно, да не играмо њихове игре и да се не правимо да не примећујемо ништа и да не видимо све.

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ: Опет се враћамо на то питање лажима затроване јавне сцене. Ја ништа од онога што пише у новинама не узимам здраво за готово. Како прочитам нешто, ја

У време Конфуција постојала је изрека – да је човек изузетно учен ако је прочитао број књига који може да стане у једна колица. Наравно, треба имати у виду да су тада књиге биле направљене од трака од бамбуса, тако да је на једној траци било свега неколико карактера. Ако бисмо то превели на садашњи тренутак у Кини, то би значило да треба да прочитамо онолико дела колико може да стане у један руксак. **(Ју Хуа)**

у то сумњам или да ме лажу или да употребљавају неку истину за неки тренутни циљ, углавном ниске врсте. А када имате такву атмосферу у јавном животу, онда вам је цео простор у ствари загађен и у њему не може ни култура да пролази боље, нити да има неки бољи, здравији одјек. Ми смо непрестано обмањивани. Господин Прилепин је говорио о положају Русије која је велика земља и велика култура, а оклеветана је на сваком кораку на Западу. Ми смо то искусили на својој кожи, шта су све о нама говорили, какве су све слике у свету о нама стварали и те слике још увек постоје. Није нимало боље са низом земаља о којима ништа не знамо, јер ми не знамо ништа шта се дешава ни у Јемену, ни у Еритреји, ни у Сомалији, тамо се врше свакакви злочини, али све што чујемо јесте филтрирано кроз призму и конкретне интересе западног империјализма. У таквом окружењу, књига, књижевност, уметност, само имају још јачи изазов да се боре за ту основну људску истину, за правду, за човечност. Она нема другога пута, нити другог решења. Ствар је у томе да се не смемо збунити пред тим низом наоко нерешивих ситуација, јер оно што вреди и оно што мора да се каже и оно што мора да се уради то и данас делује и мора деловати.

Поменут је овај критеријум добре продаје, односно бестселера, што је још једна провидна подвала. Умберто Еко је негде рекао, пошто је „Име руже“ продато у милионском тиражу, да је прочитан тек сваки десети примерак те књиге. То је права слика те подвале коју нам намеће технологија и модерно време. А када говоримо о популизму, треба признати да је ипак велики успех да су се људи извукли из оне примитивне фазе заосталости, да су се колико-толико описменили, да живе пристојније, у хигијенским условима који су бољи него некада. Али суштина ствари се није нимало променила. Та огромна маса описмењена је да би могла да потписује чекове, да чита упутства за белу технику и таблоиде. Ми нисмо ту да о томе судимо са висине, али то се нимало не разликује од стања тоталне неписмености која је претходила овом садашњем такозваном напретку и не треба да се заваравамо. Прави читаоци, никад их није било много, правих писаца такође никада није било превише, и то се држи на тој висини или у том каналу, на том нивоу и даље, али је мање видљиво, и то је оно што нас збуњује. Свет у коме би сви људи читали најбоље романе не би био природан, ни здрав, па ни пожељан свет. Када ово кажем, ја не мислим да елитну културу и елитне ствараоце треба издвојити од народа, напротив, али оно што истинска култура и велики ствараоци дају није роба за општу потрошњу, него само правац и идеал за којим ће кренути пре свега одређена маса изабраних читалаца, а за њима и остали који могу да ослушну тај велики прави звук културе. Ето, то су нека размишљања до којих сам ја дошао гледајући ову ситуацију, где се у описима слажем са свима вама, јер то је нешто што се само намеће. Али ми се чини да се морамо држати своје основне обавезе и да друкчије не можемо – а колико ће нас пратити, колико ће нас славити, колико ће нас награђивати, то је ствар неких других услова. А ми имамо своју дужност.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Могли бисмо да поставимо питање на које, наравно, вероватно нема коначног одговора – колико је појединцу и слободном човеку теоретски потребно књига да прочита током свог живота, а да се каже да су те књиге имале свој темељни ефекат на његов карактер, на његову духов-

Када говоримо о популизму, треба признати да је ипак велики успех да су се људи извукли из оне примитивне фазе заосталости, да су се колико-толико описменили, да живе пристојније, у хигијенским условима који су бољи него некада. Али суштина ствари се није нимало променила. Та огромна маса описмењена је да би могла да потписује чекове, да чита упутства за белу технику и таблоиде. (**Данојлић**)

ност, на његов морал или на друге особености на које треба да делују уметност и култура? Векови развоја људског рода, људске цивилизације, наметали су или су заправо дозвољавали могућност да постоји само једна важна књига. Дуго је то било тако, наравно због других околности које се тичу и технике штампе и опште писмености и начина живота и других особености људских друштава. Али јако дуго је било довољно да прочитате само једну књигу. Ако сте прочитали „Еп о Гилгамешу", тамо је писало практично све што је људима тог поднебља и доба било довољно, највећи број метафора, односа добра и зла, прича о мотивима појединца, његових изазова, одговора према изазовима судбине. Вековима је то била Библија, препуна различитих слика, нарочито Стари завет, који је садржао различита упутства, наравно и лепу књижевност и добар стил, како која књига наравно, није све било јединствено. И зато може да се постави питање колико векова је била довољна заправо једна књига великој кинеској цивилизацији, наравно узимајући у обзир општу могућност доласка до књига. Колико је само једна књига Конфуцијевих мисли темељно или најтемељније утицала на то да се код великог кинеског народа створи основни и вековима довољни цивилизацијски и филозофски оквир за поступање у сфери морала, обичаја, размишљања... Наравно, свака ствар измештена из зглоба, као неко клатно померено из седишта оде у другу, сасвим супротну страну – па ћемо можда у некој даљој будућности имати законску обавезу да сваки одрасли хомосапијенс напише некакву књигу и да је пусти у продају. Јер смо већ дошли до тога да индустрија забаве од културе прави робу, као и сваку другу. Куда то све иде и какви су резултати тих процеса? Забавно делује када се упореди, наравно уз извесне ограде, читалачки укус у Европи од пре пет стотина година, наравно говорим о Европи, и данас. Практично први забележени бестселер у Европи био је, зачудићете се или не, „Похвала лудости" Еразма Ротердамског, која је продата у 60.000 примерака, на неколико језика, имајмо у виду и број тадашњих читалаца, могућност дистрибуције. Дакле, бестселер говорећи језиком данашње индустрије забаве и спектакла, „Похвала лудости" је била читана, вољена и тражена књига. Следећи бестселер је био „Дон Кихот". А шта су данас бестселери?

Где се налази замишљена граница и да ли треба да тражимо, ми људи, појединци или људска друштва, неки обим пожељног знања појединца које би од њега створило или стварало духовно биће? Колико човек књига за живота може да прочита? Замишљени, можда непостојећи просечни човек, који није посвећени љубитељ књижевности, али није ни неписмен, вероватно, ево сад је та аритметика нека основна, вероватно не може због природе живота и посла да прочита за четрдесет, педесет година свог активног читалачког живота можда негде око четиристо, петсто књига. Које то књиге треба да буду? Ко ће одређивати које су то вредне књиге? Изгледа да се враћамо, или је потребно да се вратимо неком античком принципу златне средине, неког златног пресека онога што култура и уметност могу човеку да понесу. Претеривање, или да намерно употребим један ружан израз који одговара језику савремене индустрије забаве – тај овердоз културе, а нарочито поткултре, од човека ствара оно што култура не жели, односно што нису замишљени циљеви културе кроз историју цивилизације. Тако да стварање индустрије и стварање робе од културних производа јесте процес који ће довести до краха културе какву познајемо и препознајемо у класичном смислу. Шпенглер је раздвајао културу и цивилизацију, он је сматрао да је култура последњи изданак цивилизације и наговештај њеног краха. Ми смо сада на прагу краха културе, што нам не пружа неку велику утеху у погледу будућности, али наравно ствари се никада не одвијају како људи предвиђају.

ПЕТЕР ХАНДКЕ: Добро смо анализирали ситуацију, али када аналитичари почну да кукају, онда то постаје досадно и нема резултат, а то ме нервира да стално кукамо и жалимо се на ситуацију данашњег света. Ја ћу се правити да се ништа није десило, ја ћу наставити да пишем. Ја сам Аустријанац, мој језик је немачки, ја сам одлучио да будем рођен у једној великој земљи. Мислим на Русију, мислим на Толстојеву земљу и земљу Достојевског, и да наставим да пишем као да се ништа није десило. Немамо потребу за Скорсезеовим филмом, не кажем да је тај филм био лош, али сада су нам потребни други јунаци. Међу младима данас има оних који заслужују да буду хероји велике књиге, мислим, рецимо, на моју ћерку, на моју децу, они су можда трагични, али они заслужују да буду не антихероји, него хероји неке нове књиге. Господин Прилепин је добро анализирао политичку ситуацију, али сада је доста, нећемо да анализирамо, радићемо и даље као да се ништа није десило. Као што је у Јеванђељу Јована Крститеља он рекао: „Доћи ће неко велики и после мене". Тако да смо ми сви у тој ситуацији, ми сви мислимо да ће доћи неко бољи, неки други писац, неки други уметник доћи ће после нас, а ми ћемо наставити као да се ништа није десило. Да ли имамо читаоце или не, баш ме брига, ја нисам ту дошао да се жалим на културну ситуацију, то ме нервира, то је срање, морам да кажем тако. Када причам са пријатељима, онда причамо о томе како се у књижарама продају само полицијски романи, а ја рецимо волим исландску културу, али када видим да сада само имамо полицијске романе са Исланда, кажем да ме то нервира. Нервирају ме исландска имена, има само тога, само полицијски романи, само кримић. Свет је данас толико тајанствен, толико има тајанствених места као што је Донбас, а све малтретирају ти кримићи. Књижевност је ту да се направе нека бића, нека места, неки људи који ће бити тајанствени, али данас одмах постаје полицијски роман. То је малтретирање

Фројд је рекао да су постојала три понижења у историји човечанства. Прво је човека понизио Коперник када је схватио да нисмо у центру света, универзума. Друго понижење је било теорија еволуције када нам је Дарвин рекао да потичемо од мајмуна. А ја сам треће понижење, рекао је Фројд, јер не само што човек није центар света и што потиче од мајмуна већ поврх свега тога не зна шта ради, његово несвесно биће диктира оно што он ради. (**Хандке**)

света, али не можете сада да узмете бацач пламена и уништите све полицијске романе. Морамо да се правимо да се ништа не дешава, то је јако велики адут. Као што је Гете рекао – у тешким временима у животу, где је све неизвесно и све постаје трагично, велики људи настављају да раде као да се ништа не дешава, и то треба радити тако. После наставите да анализирате, то се ради свако вече, сви то раде, али онда не вреди да долазимо у Београд и говоримо стално о истим стварима. Ако желиш можеш да почнеш са нечим новим, да започнеш нову тему.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Треба рећи шта је било данас, почели смо са дијагностицирањем ове наше ситуације. И сада можемо почети са тобом, који можеш започети нешто сасвим другачије.

ПЕТЕР ХАНДКЕ: Ја се слажем, али сада је доста, стално кукамо. Ја сам рекао после одређеног тренутка, када смо урадили анализу која је добра, али ако се настави, онда настаје кукање. Ја волим блуз, али блуз треба да траје три минута.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Ово је био блуз са променом ритма (смех).

ЈУ ХУА: Наравно, када говоримо о негативним странама овог света, ми налазимо и неке које су позитивне, као и када говоримо о неким позитивним странама, увек ће искочити и његове негативне стране. Министар је поставио једно добро питање, а то је колико на крају један човек треба да прочита књига. У време Конфуција постојала је једна изрека, а то је да је човек изузетно учен ако је прочитао број књига који може да стане у једна колица. Наравно, треба имати у виду да су тада књиге биле направљене од трака од бамбуса, тако да је на једној траци било свега неколико карактера. Тако да ако бисмо то превели на садашњи тренутак у Кини, то би значило да треба да прочитамо онолико дела колико може да стане у један руксак.

Ја сам одрастао у време културне револуције када су била забрањена сва дела осим Лу Суна и Мао Цедунга, али било је ту и неких књижевних дела која су тајно кружила међу народом. Проблем је био што су те књиге биле већ полууништене, фалило им је на почетку и на крају десет страна, нисте знали ни који је писац, ни који је наслов романа. То је било врло тешко прихватити, јер у реду је да не знате почетак, али да не знате крај приче, то је било јако тешко поднети. Када бих прочитао једну такву књигу, онда бих десет дана, а можда и дуже размишљао о томе какав би крај могао бити.

Ако сада размишљам о томе зашто сам постао писац, то је због тога што сам тада увек замишљао како би се која књига могла завршити. Исто је и у данашњем свету, можда ће се неке ствари које сматрамо лошим испоставити у будућности да су добре, и обрнуто, оно што сада сматрамо добрим, можда ће у будућности показати своје лоше стране. Ја сматрам да није важно колико је човек у животу књига прочитао, већ је важно шта је тамо пронашао и какав су утицај оне имале на њега. Због тога сам ја оптимистичан и сматрам да оне књиге које су јако вредне, остављају велики утицај на читаоца и омогућавају му да нешто ново научи и зато немамо разлога да будемо песимистични, мислим да нам и није тако лоше.

ЕМИР КУСТУРИЦА: У различитим периодима човечанства књига је имала потпуно другу функцију, па је утолико разговор са мојим пријатељем Хандкеом оправдан. Његов осећај је такође потврђен тиме. Књиге су у историји спаљиване, књиге су у историји забрањиване, књиге су индикатор психосоцијалног стања у коме се налази једна цивилизација. Градитељ Кинеског зида који се зове Ћин Шуан уништио је све књиге које су написане пре њега јер је хтио да уједини феудалну Кину и тако је Кина остала без иједне књиге. У старој Грчкој су говорили против писане речи, зато што је постојала усмена књижевност, Цезар је спаљивао књиге. Дакле, не можемо ми тако лагодно да живимо у свијету у коме долази фашизам и да имамо утисак да је то баш тако неважно шта је психосоцијална функција књиге данас јер историја не само да се понавља, него се понавља у својој најгорој функцији. Тако да идеја о књизи као једном формату, једном од оних, како данас зову, виндоуса, прозора у свијет, а у сваком погледу јесте психосоцијални фактор без обзира на то да ли то волимо или не. Човјек је да би спојио Кину направио зид, а пре тога је сматрао да треба да уништи све књиге које су постојале, па да ли ви мислите да неко неће опет желети да уништи све што води поријеклу и читавој меморији човјечанства? То је врло лако могуће, јер можда ће ти зидови ићи негде, на неку вишу висину. Наша идеја о томе да књига има функцију не може да се избрише, јер када узмемо да читамо „Дон Кихота“ данас, ја сумњам да је ико икада после тога морао било шта да напише, али је сјајно да јесте. Да ли је онда тај глобални тон о коме смо ми учили јер живимо у двадесетом вијеку, радовали се новим параметрима и новим помјерањима и који је онда своју малу књижицу почео да пише захваљујући томе што га је неко инспирисао. То је моја тема лична и моја идеја. Борхес је рекао да би највише волео да живи у рају који се зове библиотека, дакле постоји једноставно љубав о том трансферу. Један амерички убица, за кога се послије тридесет пет година испоставило да није био убица, невино је осуђен и када су га питали како је преживео тих тридесет пет година, рекао је да читао двије књиге дневно. Дакле, ова теза – један руксак или пет хиљада књига, све то зависи од ситуације у којој човјек живи. Дакле, он је тридесет и пет година читао двије књиге дневно и изашао релативно нор-

Књижевност је ту да се направе нека бића, нека места, неки људи који ће бити тајанствени, али данас одмах постаје полицијски роман. То је малтретирање света, али не можете сада да узмете бацач пламена и уништите све полицијске романе. Морамо да се правимо да се ништа не дешава, то је јако велики адут. Као што је Гете рекао – у тешким временима у животу, где је све неизвесно и све постаје трагично, велики људи настављају да раде као да се ништа не дешава. (**Хандке**)

малан у живот, и то је можда најузбудљивија тема коју сам у свом животу чуо о функцији књиге. Један невини човјек је провео тридесет пет година у затвору и два пута дневно се селио у тај фиктивни свијет и завршио као човјек достижући правду, али је захваљујући тој књизи преживио. Тако да, Захаре, када будеш писао, рачунај на затвореника и на ове типове јер говоримо да је књига средство за преживљавање у затвору.

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ: Ја овај изазовни наступ мог друга Хандкеа потпуно прихватам. Наиме, ми немамо избора, ми треба да радимо то што нам је живот наметнуо, независно од тога да ли то одјекује и како уопште одјекује. Постоји једна чињеница коју Марио Варгас Љоса истиче у својој студији о култури; овај уметнички посао којим се бавимо захтева напор, и то велики напор врло често. Тај напор не можемо тражити од свакога, не знам о чему би Емир Кустурица правио своје филмове када би сви били начитани, не би имао јунака, не би имао све оне живописне ликове које је дао. Живот има своју логику, ми не можемо тражити од свакога да изучава Бахове фуге или да чита врхунску књижевност и не само савремену него ону која је већ написана. Оно о чему говоримо јесте да се спречи насиље и превласт ове поткултуре, односно наше поткултуре, ту равнотежу је тешко наћи. Гуча и Егзит треба да постоје, они задовољавају одређене духовне аспирације, само нека друштво односно држава не забораве оно што се зове елитна култура. У томе је цео наш проблем. Да поновим још једном, народ или град или друштво који би као овај ваш робијаш непрестано читали књиге, то друштво односно тај народ не би био здрав народ, такав народ не познајемо или не желимо. Само тражимо неко подношљивије место од оног које тренутно имамо, мада ја лично не мислим да је ово стање тако лоше, ваљда зато што сам остарио па немам више тих младићких захтева и очекивања. Та огромна маса књига коју видимо по књижарама, ту има много којештарија и баналности, али банални људи пишу за неке друге баналне читаоце и они су једни другима потребни.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Али ми смо се онда погрешно разумјели, овдје нико није очајавао. Ми не можемо да спријечимо читаоце да читају Хандкеа, Прилепина, Вас, то је једна судбинска одредница која ће, ако је тако прихватите, бити иста као што је била, ако не и боља. Хоћу само да кажем да министар и ја нисмо очајни, ми само хоћемо да упутимо на паралелност времена.

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ: Да, да, то је прејака реч. У сваком случају, коришћење културних добара и уметничких вредности, поготово овај највиши ниво, захтева велики напор који не можемо тражити од сваког човека и при томе сваки човек не

губи на свом достојанству и вредности самим тим што не чита наша највећа дела, што не ужива у класичној музици. Дакле, само сам то хтео да кажем да је слојевитост живота природна економија постојања и да то ваља поштовати и тражити неко наше место у свему томе – ништа друго, ништа више од тога.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Па то је и наша идеја да је тај простор који је заузимао у другом времену књижевник и његово дјело, да је он смањен и да је судбина о којој се говори, да је он једноставно у рукама онога који сматра да своје дјело треба да доврши. Оно што сам ја говорио јесте то да је рецимо у Србији повећан број књига, а сигуран сам да мањи број људи чита, а већи број пише. Али је један огроман простор који није постојао раније, простор Пинка, свих могућих манифестација

Глобализовани свет позива све нас да одустанемо од свих идеологија, а пожељно је да одустанемо и од свог идентитета зато што је свет огроман и зато што је у глобализацији све остало сувишно. Као да нам кажу: „Дођите без одеће, голи – без народа, без Бога, без етноса, без идеологије, дођите голи у наш глобални свет и бићете срећни.“ Уствари, само лажови тако кажу јер они нису одустали од свог, они имају своју идеологију, имају своја имена и народ, они имају све. (**Прилепин**)

савременог живота који отпада са Запада, преплавио Србију и у ствари је ставио у једну врло тешку позицију.

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ: Али, знате шта, те огромне масе света које уживају на Цециним концертима, они вероватно имају исте доживљаје као и оне које ми доживљавамо слушајући класичну музику. Ронсар, велики француски песник, имао је идеју – беримо за живота руже, односно уживајмо до онде докле нас служи младост и живот. Ови што певају по кафанама, „узми све што ти живот пружа, данас си цвет, сутра увела ружа“, они исто то причају.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Не, не, не мислим на то. То су јако добри текстови.

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ: Добро, то је ипак кафана. Али кажем на које све начине човек достиже своју духовност и није то само један пут, има нижих ступњева који задовољавају потребу сазнања, љубави, лепоте, а који су заиста као израз, као културни ниво примитивни.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Ја бих питао учеснике ако знају нешто да кажу о томе јер ја немам одговор – да ли је изобиље смањило утицај и да ли су мале идеје и мали покушаји појели велику идеју? Да ли би данас могао да постоји роман који би покренуо људе и надахнуо их у неком смислу, а да то буду људи из различитих подручја, различитих културних зона и различитих степена индустријског или сваког другог развоја? Да ли је обиље загушило велике идеје и велике циљеве? Ја немам одговоре на то, а чини ми се да није запажено, није глобално запажен роман који би био извор надахнућа исте или сличне генерације у целом свету. Шта се десило са великим идејама које је књижевност подржавала или на које је постављала питање?

ПЕТЕР ХАНДКЕ: За мене је то био Гинтер Грас, роман „Лимени добош“ и Маркесови романи, а после тога био је то један естетски феномен који данас више не постоји. Ја се слажем да постоје велике речи, али сакривене. Истовремено, нисам задовољан због те ситуације и не слажем се са Милованом када каже да треба наћи своје место. Не, ми смо арогантни као уметници, ми смо као пали анђели, зар смо ми задовољни када нађемо неко мало место, ми желимо да зрачимо. Ми пишући желимо да владамо, ми смо краљеви, ми смо скривени краљеви, а ја волим да будем скривени краљ. У време Томаса Мана, Гинтера Граса, Маркеса све је било јасно, али можда је то била једна чудна епоха која никада није постојала. Толстој је био најпознатије биће на почетку двадесетог века и када бисте неког питали ко је најпознатији или највидљивији живи човек на свету, рекли би вам да је то био Толстој. Није био Маркес, он је био писац који је долазио из новинарства, новинарство и књижевност нису иста ствар и за мене је проблем да писци долазе из новинарства. И данас се види када неко напише нешто да је то научио у новинарској школи, али је то тако једноставно. Ја кажем, ми треба да владамо као на Сезановој слици, наравно слике не владају људским бићима, али ја кажем, јадни кретени као што сам ја, господин Прилепин, господин Емир, ми не можемо да владамо, али оно што радимо са нашим сновима, са нашим структурама, са нашим формама и облицима, ми желимо да то влада. Међутим, то не иде тако. Ту смо између осталог да причамо и о томе, то је истовремено смешно. Уђите, на пример, у неку књижару; купио сам француско-српски речник, а чак ни у Француској не волим

Ја сам одрастао у време културне револуције када су била забрањена сва дела осим Лу Суна и Мао Цедунга, али било је ту и неких књижевних дела која су тајно кружила међу народом. Проблем је био што су те књиге биле полууништене, фалило им је на почетку и на крају десет страна, нисте знали ни који је писац, ни који је наслов романа. То је било врло тешко прихватити, јер у реду је да не знате почетак, али да не знате крај приче, то је било јако тешко поднети. Када бих прочитао такву једну књигу, онда бих десет дана, а можда и дуже, размишљао какав би крај могао бити. **(Ју Хуа)**

да улазим у књижаре, волим да уђем у продавницу где купим јабуке, месо, хлеб, чак и бицикл, јер људи те гледају када купиш хлеб, када купиш бицикл, гледаш се са продавцем очи у очи, а када уђеш у књижару – не гледају те. У књижари не гледају купце, то је пракса свуда у свету и дође ми да му ударим шамар кад ме тако не гледа.

ЗАХАР ПРИЛЕПИН: Мислим да криза утицаја писца на масу људи није настала зато што је маса усмерена на друге ствари. Дешава се да писац постане заправо послушан, они су га дресирали. Сетимо се како су се понашали Толстој, Достојевски, они су имали конфликте са црквом, са државом, са неким моралним вредностима, они уопште нису били политички коректни, или да се сетимо Хемингвеја. Данас када би писац живео живот Толстоја, Хемингвеја, он би био на листи неповољних, непожељних људи који нису политички коректни, њега би згазили. У смислу моралних вредности ја могу да експериментишем, да одштампам Толстојев интервју и напишем своје име, онда ће сви рећи да сам нациста, да сам нитков и тако даље. Писци су били дрски раније, они су нападали, они су наметали своје мишљење, а писац данас покушава да стигне све те смешне трендове и онда настају проблеми. Проблеми постоје хиљаду година, проблеми сексуалних мањина и одједном цео тај простор постаје испуњен питањима, не разумем шта се дешава. Нема Толстоја, нема Достојевског, али ето тај проблем сексуалних мањина постоји на сваком кораку. То је глупост. Појавиће се дрски, млади књижевници који ће рећи шта мисле о томе и избациће то ђубре и тај лажни дискурс.

ЕМИР КУСТУРИЦА: То само потврђује ону тезу са којом смо ми овде почели. Да је проблем данашњих писаца то што је Толстој имао проблема са црквом, па је организовао сам своју цркву, да Достојевски само што није био стрељан зато што је носио кружок, за који се уопште није утврдило да је био против цара, али је имао примједбе. У међувремену, може сад Прилепин са својим великим романом да дође у Европу и протестује против нечега, он ако се не приклони западној идеологији против терориста, он не може да добије ону улогу коју је Хемингвеј имао некада, па је завршио на Куби, или Хандке који је завршио овде са нама и како год спомиње Србију они хоће да окрену пушку на њега. Дакле, писац данас нема ту историјску улогу коју је имао Толстој, када је могао да дигне оне своје млекаџије или како му се звала црква под енглеским утицајем или било чијим утицајем. Ми смо се вратили сад тачно ту гдје треба, није писац више тај херој који је некад био јер су му измакли ћилим испод ногу, он више није тај јер је телевизија одузела тај свет и затворила га у његове окове. Само да раздвојимо функцију писца хероја, односно писца који своју судбину види у ономе што уради, а не у ономе што су некада имали. Мени је Маркес причао, он је био спона између Кастра и Клинтонових и он је био преговарач, ово што је Обама сада урадио, то је требало да се деси раније и причао ми је како има сина, он је на Кастровој страни, али он све чини да му син добије грин кард. Дакле, на крају прошлог века, није било прича о јуначким подвизима који су били пре тога и сада замислите овде код нас да неко по рецептури Толстоја крене да се туче са црквом, па то би било најнормалније јер то више нико не доводи у питање, односно све што је стало под онај ћилим над којим стоји који тираж и како га зову „прајм-тајм“. Они се писаца више не боје, они су се њих бојали у време када је ово била једна врста партијске државе, што није ни сад много различито, али партијске државе у којима је неко добио роман који се зове „Гордо посртање“ ако се сјећате, или да се забрани представа „Кад су цветале тикве“. То је оно што сам имао на уму, а нисам био јасан. Писци више немају ту функцију и та маргинализација писаца, редитеља, сликара је таква да смо сви смо ми постали дио такозваног пригушеног селебрити света чија јавна реч може у секунди да се стави у окове и депласира. А најважнији је тај тираж који обезбјеђује прајм-тајм или како ми кажемо ударно вријеме – нисмо ми више у ударном времену, испали смо из тога што је можда добро.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Добро, али цела та ствар може да се гледа из једног релативно оптимистичног угла. Дакле, уметници, писци, нису изгубили храброст, они су и даље храбри, али потрошачко друштво утишава глас уметника, што је боља вест него да су уметници изгубили храброст. Неки људи су и даље храбри, говоре шта мисле, стварају, али друштво је затворено, у том мехуру постоје бројни бучни механизми који ће да загуше крик односно креативност или нешто што скреће пажњу. Значи да су друштва потрошачка, индустријска и постиндустријска постала гипкија да се одупру оним потезима стваралаца за које друштва процене да могу да их угрозе у свом темељу.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Ја мислим да смо завртјели одређени број тема и напоменули неке од ствари које су везане за наше животе, за животе писаца и умјетника данас. Мислим да је врло важно да смо се срели, да размијенимо мисли, јер то данас није обичај. То се углавном данас дешава у корпорацијама које размјењују другу врсту искустава како се шта производи, како се шта продаје. Дивно је то што је Петер рекао како су судбине свих нас од литературе до сликарства једнаке, да смо у таквој позицији да своју револуционарност не можемо да изражавамо, а закључили смо и да не треба да је изражавамо. Ја мислим да немамо сцену на којој би наш револуционарни дух

Нико, или готово нико, нигде неће да каже да је Запад повео прљаве ратове против Ирака, Сирије, Либије, Авганистана, и да на те прљаве ратове избезумљени исламисти одговарају на прљав начин. То овако личи кад се каже као један и један су два, сваки нормалан човек то увиђа, али то у западној штампи и на телевизији нећете никад чути. Недавно је Корбин нешто слично поменуо, он чак предлаже преговор са терористима, што је одмах деловало као скандал. (Данојлић)

могао да провејава. Захар има, он се тамо човјек бори за неколико ствари, углавном има чврсту идеју за шта се бори, споменули смо имена великих писаца и закључили да у различитим временима постоји различита улога књига у различитим цивилизацијама. Споменули смо вријеме у којем су књиге биле спаљиване, мени је пао на ум тај градитељ Кинеског зида који је спалио све књиге које су до тада биле да би ове нове причале о неком другом времену. Постоји теза коју нисам рекао, а то је да је у тим књигама нашао да му је мајка била проститутка и да је зато уништио велики број књига из неких сасвим профанијих мотива. Постоји период у историји човјечанства када је усмена књижевност биле више добродошла него писана, то је у ствари рана грчка фаза, а прошли смо и разне фазе у историји европске цивилизације и ту смо гдје смо, добили смо идеју о скривености и, како би компјутераши рекли, скривености добрих књига. Моја идеја је од почетка до краја била само то како може добра књига да нађе свој пут и да се пробије кроз ту шуму сметљишта, која се слаже сваки дан и која једноставно некритички улази у ту сферу читања књига. Мислим да полако свако може да резимира и да од овога што смо говорили направи неки свој закључак, од те идеје којом смо третирали позицију књижевника, позицију књига и условима под којима се књижевник данас третира у различитим цивилизацијама.

ПЕТЕР ХАНДКЕ: Када сам био млад, био сам читалац, да не кажем да су ми књиге спасле живот, али књиге су ме направиле, изградиле, боље него вино, јер оно што је боље од вина јесу књиге. Када сам био ђак у Аустрији, шест година сам био читалац и шест година од хиљаду ђака нисам упознао ниједног читаоца, а то је било пре педесет година. Нисам упознао ниједног читаоца и то ми није било страшно, пошто сам ја сам читао и осећао да сам у већини. Тако је било већ тада. Почео сам да пишем са дванаест година и рекао сам себи да је то решење да побегнем од света, а истовремено да, као што је Захар рекао, постанем безобразан. То је било безобразно, свој први текст објавио сам са петнаест година, објавио сам га у једном локалном листу и био сам задовољан што сам га објавио, али сам се надао да га нико неће прочитати, односно мој потпис испод. Увек сам био растрзан између жеље да нешто урадим и срамио се да будем писац и да ме објављују и штампају или је, једноставно, било превише или није било довољно, никада нисам успео да нађем равнотежу у свом животу, никада. Можда је то мој проблем, или проблем наше епохе, не знам, али, ето, то могу да кажем.

ЈУ ХУА: Господин Кустурица је малопре поменуо причу о Маркесу и Куби и читавој тој ситуацији и онда сам се ја сетио једне приче. Једном је Клинтон позвао тројицу писаца у Белу кућу да их угости и тражио је од свакога да му препоручи по једну књигу, а пошто је Маркес био на том састанку, он је препоручио „Грофа Монте Криста“. Мени је било јако интересантно што је он баш ту књигу препоручио. И сетио сам се да када ми је мој син, који је тада имао десет година, тражио да му препоручим неку књигу, ја сам му ту књигу и препоручио, а он је, када ју је прочитао, изјавио да није знао да на свету постоји боља књига од „Харија Потера“. Зато ја сматрам да ће добре књиге увек имати своје читаоце, само је питање када ће до тога доћи. Управо зато сам говорио како сам ја открио књиге господина Хандкеа, јер сам га открио преко Гинтера Граса, баш када сам гледао шта су још читали ти људи.

Малопре је Хандке поменуо „Сто година самоће“ и веома је интересантно да је у Кини то бестселер. Ситуацију у Америци већ сви знамо, они не воле да читају романе страних писаца и прочитао сам негде да у Америци само један од десет хиљада читалаца чита стране писце. Моје књиге је у Америци издао веома познати издавач Кноф и мој издавач каже да се сваке године у Америци „Сто година самоће“ прода у два милиона примерака. Тако да када нека књига постане класик књижевности, она ће стално имати нову групу читалаца који ће је читати.

ЗАХАР ПРИЛЕПИН: Ја сам критиковао савремене писце, а сада желим да изгрдим савремене читаоце. Треба да обратимо пажњу на огромну самоувереност савремених људи, који сматрају да живе у веку информација и да су напредовали у односу на људе који су живели пре сто, сто педесет година, да смо паметнији и да напредујемо. Говорили смо о томе да се човечанство служило само једном књигом, Светим писмом, али треба и нешто ту да прецизирамо. Један човек пре четиристо година добијао је разне информације, један човек на пољопривредном домаћинству певао је разне песме за различите ситуације, за свадбе, знао је разне изреке и пословице. У сваком селу, сваки појединац је био својеврсна књига јер је знао од триста до шестсто сложених и интересантно структурисаних текстова. Ако упоредимо савременог појединца који пева песме Леди Гаге и весели се на неком венчању, видимо да су раније људи ипак били културнији и имали су више информација. Данас људи добијају мегабајте неких информација и то их не чини дубљим и паметнијим. Један француски филозоф лепо је рекао да ми знамо све више и више о све мањем и мањем. Не знам зашто сада критикујем савременог читаоца, када знам да ме неће ни чути, али напредак, та антихришћанска идеја, заправо не постоји.

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ: Један мој млади пријатељ, Виктор Лазић, који прави музеј књиге и на томе ради врло активно

Када би данас неки писац живео живот Толстоја, Хемингвеја, он би био на листи неповољних, непожељних људи који нису политички коректни, њега би згазили. У смислу моралних вредности ја могу да експериментишем, да одштампам Толстојев интервју и напишем своје име, али знам да ће сви рећи да сам нациста, да сам нитков. (**Прилепин**)

већ четири године, замолио ме је да питам Петера Хандкеа да ли може да му се потпише на петнаестак његових књига које има у музеју. Виктор Лазић је иначе обишао пола планете и из Азије је донео разне књиге, а међу њима и једну јестиву књигу. Јестива књига има листове од риже и ако вас баш натера невоља, можете је и појести. Дакле, азијски мудраци су генијално решили дилему Шекспир или кобасица и рекли су – и Шекспир и кобасица, ако се укаже потреба. Млади човек, адвокат, данонoћно ради на сабирању данашњих књига из целог света и код нас и гради просторије где ће те књиге сместити. Дакле, будућност књиге, не само наше него и светске, на овом примеру је обезбеђена. Нисам никада сумњао да ће оно што уистину вреди живети и опстати. Ја на селу, тамо где сада живим, као најактуелније имам Чеховљеве приче и када не знам шта ћу, а чита ми се нешто ново и актуелно – онда узимам Чехова. Велика књижевност је актуелна сваког дана, актуелнија од новина које сваки дан по навици купујемо, па их читамо или не читамо. Ово све остало је индивидуална прича о тескоби стваралаца како наћи неко пристојно место у овом суманутом и неуредном свету који је уз то и опасан јер се често прети делимичним и потпуним уништењем. Књига односно свако уметничко дело је заклето животу, не верује у уништење, бори се веома успешно против уништења.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Откад је света и века, људи који имају талената нашли су начина да проговоре, пропевају или напишу, да своје унутрашње пориве изразе у материјалном свету, а то се може назвати уметност или фрактал културе. Уметници постоје, таленат је ту, позив постоји, унутрашњи садржаји се претачу у материјални свет, али оно што је кључно питање духа времена јесте у шта се претаче тај садржај, у које друштво, ко је пријемник тих порука. Када су раније настајала велика уметничка дела – одлазила су у друштво без обзира на степен образовања његових делова, које је тежило или мислио да тежи квалитету и лепоти као таквој, мада је ту дефиниција мало колебљива да се обухвати. Али у шта се и у који свет данас емитује порука уметника, стваралаца и уопште талентованог човека. Ово што је господин Захар Прилепин рекао врло је слично и ја сам то прочитао у облику препричавања једног научног рада. То је врло интересантна ствар, а ради се о томе да дух времена обликује физиолошке особине човека. Обимно научно истраживање спроведено је у две генерације које разликује двадесетак година старости. Установљено је да је у генерацији А, старој тридесет, четрдесет година, могућност паралелног праћења садржаја на интернету или читање, обављање телефонског разговора и било који мисаони напор, са мањим или већим опсегом, била таква да је могла да прати до три садржаја паралелно релативно успешно. Генерација двадесет година млађа, то је запрепашћујући искорак, могла је или била у стању да прати седам до осам садржаја паралелно. На интернету, да гледају неколико такозваних виндоуса, да четују, да се дописују, да читају наслове у новинама, дакле запрепашћујући искорак у броју. Али где је квака? Квака је у томе да су обема групама давали два листа формата А4 са неким садржајем, неким есејом, неким описом, неким збиром информација, најчешће из области књижевности. Давали су им два, три минута, онда им узимали и тражили да препричају оно што су управо прочитали и испоставило да је генерација која је мање могла паралелно да прати више садржаја дубље досезала до онога што је прочитала. Друга група која је могла да прати седам, осам садржаја једва да је могла да преприча, и то на врло рудиментаран начин, а често и сасвим погрешан начин, оно што је прочитала.

Дакле, обухват онога што нам се сервира у спољном свету у новим генерацијама је већи, али је схватање мање, и то представља огроман проблем за рецепцију уметности и стваралаштва. Добра је вест да талентованих појединаца и великих уметника има, било их је, има их и рађаће се ако бог да и срећа јуначка, ништа не стоји као препрека на том путу, рекло би се, али ће проблем бити коме ће се обраћати таленат, естетика, уметност и лепота и ко ће имати слуха да је чује, дара да је препозна и слуха да у њој ужива. Али чини ми се да је битно да друштва запазе феномене, да степен перцепције праћења садржаја има једну промену у материјалном свету код генерације која је пратила седам, осам садржаја, стварале су се нове неуронске синапсе, што је нормално када човек нешто вежба и тренира, стварају се нови неуронски склопови, који чине да се лакше прихвата нека механичка или когнитивна радња. Дакле, непосредно је јасно да дух у коме ми живимо и доба у коме ми живимо, физички мења човека, а како ће га физички променити у будућности, питање је којим се треба позабавити на неком глобалном нивоу.

Свет у коме би сви људи читали најбоље романе не би био природан, ни здрав, па ни пожељан свет. Када ово кажем, ја не мислим да елитну културу и елитне стваоце треба издвојити од народа, напротив, али оно што истинска култура и велики стваоци дају није роба за општу потрошњу, него само правац и идеал за којим ће кренути пре свега одређена маса изабраних читалаца, а за њима и остали који могу да ослушну тај велики прави звук културе. (**Данојлић**)

ДРУГИ ДАН

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Данас је наш скуп појачан присуством нашег госта, господина Фредерика Бекбедеа из Француске, писца који је и у Србији превођен и веома читан. Ми му желимо добродошлицу. Учесници скупа су се такође сагласили око једног кратког документа који се зове „Београдска изјава“, којима се дефинишу кључни ставови и закључци са овог скупа. Такве ствари можда не мењају свет, али верујемо да је реч о документу сачињеном од здравог разума, добрих намера, искрених жеља и вере у културни напредак човечанства. Документ „Београдска изјава“ биће вам подељен у паузи скупа, а надам се да ће и данашња дискусија бити у најмању руку занимљива као јучерашња.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Можда сам јуче био ратнички расположен кад је у питању тумачење времена у коме живимо и у тренутку кад сам помислио како је то био један јак дискурс и како је то заправо било видно изражено незадовољство чињеницом да кроз сметлиште књижара морамо да путујемо да бисмо дошли до добре књиге. И онда, понављајући то неколико пута, мало сам изнервирао своје пријатеље, али сам изнервирао и себе. Јер кад смо завршили нашу сесију, први пут у животу сам отишао да купим унуку поклон у тржни центар „Ушће“. И као да је све што сам овдје изговорио доживило своју илустрацију, у оној најгорој верзији, чак горој него што је опште незадовољство временом у коме живимо. Тамо сам видио да између Пекинга и Београда, у том дијелу, нема никакве разлике и да у ствари читав свијет умјесто да се смјести под циркуску шатру, он се смјешта у продајне просторе који изгледају потпуно исто у сваком дијелу свијета. Сетио сам се да сам једном глумцу, који је после свргавања Милошевића био министар културе, рекао: „Држава мора да спасе културу, култура малог народа на тржишту мора да пропадне.“ А ја сам јуче ушао у тај тржни центар и потпуно се изгубио, као онај сељак или брђанин из романа Симе Матавуља или неког од тих реалиста који је забасао у неки свијет коме потпуно не припада, али који је пред њим. И онда сам схватио заправо да је једини спас српског филма, тако сам се и сјетио тог министра, у томе да се макар мало може да мјери са другим филмовима и да му се дистрибуција одвија у мултиплексима. И помислио сам како је све то у тржном центру, и како та негдашња пијаца у којој смо превртали по стварима и на неки начин уживали јер смо куповали и јаја и зеље и неко пиратско издање књиге или не знам чега, мене је ухватио сентимент, изузетно јак и наљутио сам се много више него што сам био јуче. Чак ми је пала на ум једна идеја која је опет кореспондирала са интервјуом Оливера Стоуна који је обавио са Владимиром Путином, у коме сам видио да у ствари та катаклизмична фаза планете, да она иде уз ту идеју нестанка културе и убијања хришћанства, односно убијања религије. И дошао сам на идеју коју сам хтио вама да саопштим овдје у виду једног питања: да ли је човјек промашена инвестиција природе? Пошто се све данас своди на то, укључујући и природу и јабуке и крушке и орхидеје и све живо, да је то нека врста, за ове који прате еволуцију, заправо продужене идеје о инвестицији. Ја сам закључио да је човјек промашена инвестиција природе, да смо ми заправо, кад је природа у питању, један потпуно неуспио експеримент. До тога сам дошао пратећи једну идеју да је планета Земља постојала 15 милиона година без нас. И у том размишљању сам схватио да ће она без икаквих проблема и наредних 20 милиона да буде без присуства људи. Зашто? Зато што је рат, за разлику од онога што ми примамо у првом плану, рат је саставни дио функционисања економског система свијета. А исти онај који нас увјерава да тај рат не треба да буде, он га и финансира. А ми јадни, остављени, окупирани, живимо са том идејом и почињемо да верујемо како је рат нешто страшно, у књигама пише да је то грозно, да то треба да се, што би рекли на југу Србије, „заувек избегава“, да не може један систем вредносни да се урушава ратом, а у ствари је све обрнуто. Утолико ме уплашио тај интервју који сам прочитао и који говори о томе. Заправо Оливер Стоун интервјуише председника Русије и закључак је – ако дође до тог рата, нико неће преживити. Е, сад, да ли је то пропагандни трик у коме би требало да се повучемо од тога, не знам, али ја сам се онда упитао даље: где је антички човјек? Дакле, где је човјек који је доживио, у Фидијиним рукама, своју прву реалну подобу. Оно што је Аристотел написао, овај направио у простору, па је онда читав Рим био заправо испуњен Фидијиним реалистичним статуама. Гдје је човјек распет на крсту? Гдје се изгубио човјек ренесансни који је стајао у оном квадрату са раширеним рукама и ногама? Гдје је нестао човјек идеалиста, револуционар који је веровао да свет његовим учинком може да се мијења и да се коригује? И мислим да је то довољан број питања који је изнедрила моја прва посета шопинг-центру Ушће и која враћа за овај сто темељна питања и надам се, пошто су овде паметни људи, да ће бити и одговори у складу са тезом да је човјек про-

Ако упоредимо савременог појединца који пева песме Леди Гаге и весели се на неком венчању, видимо да су људи пре 150 година били културнији и имали су више информација. Данас људи добијају мегабајте неких информација, и то их не чини дубљим и паметнијим. Један француски филозоф је лепо рекао да ми знамо све више и више о све мањем и мањем. (**Прилепин**)

машена инвестиција природе и питања гдје су носачи тих периода који су се сад изгубили, које једноставно сад не можемо да пронађемо, затрпани смећем о којем смо говорили јуче.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Хвала. Сва срећа да шопинг-центар није имао књигу утисака, иначе би се разочарали оваквом сликом стања.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Седамдесет одсто Србије би се разочарало у мене, то ја знам, зато је боље да нема.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Па и ја мислим да је боље. Добро, хајдемо онда као јуче. Господине Хандке, изволите.

ПЕТЕР ХАНДКЕ: За сада ћу да сачекам, чекам тренутак да кажем нешто, али сада ћу се уздржати.

ЈУ ХУА: Ја сам желео да чујем господина Хандкеа шта ће он рећи, па да се после ја надовежем на њега. Али надовезаћу се сада на господина Кустурицу. Где су ти револуционари и где су ти људи од раније? Пре него што сам дошао у Београд, био сам на књижевном скупу који се одржавао у Сеулу, Јужној Кореји. Заједно са мном на том скупу били су писци из многобројних земаља, између осталог, из Француске и Белорусије. Наравно, било је ту и писаца из Јапана и осталих земаља. Али најинтересантнији од њих био је један песник, један стихотворац са Кубе. Он је са собом донео свој бубањ, добош, па је свирао и уз тај ритам рецитовао своје песме. То је било јако интересантно. Када су касније сазнали да је то заправо син Чеа Геваре, сви су полетели да се сликају са њим. Један мој корејски пријатељ ме је питао да ли ја хоћу са њим да се сликам, ја сам рекао „не, не морам, иди ти се са њим сликај“, јер ја ћу ићи у Србију па ћу се сликати са Кустурицом. Ја сам њима рекао: „То је само један од многих, многих синова које има Че Гевара и један од највећих доприноса револуционара овом свету јесте то што они имају много синова.“ Тако да тај револуционарни дух никада не нестаје. Оволико бих за сада рекао.

ЗАХАР ПРИЛЕПИН: Пошто Емир говори о револуцији и о рату, мораћу да кажем за оне који не знају, поред тога што сам писао неке књиге током последње године, ја радим и наступам као официр на територији Донбаса, ја сам заменик команданта једног посебног батаљона. Можда сам осећао неку тугу пре 3-4 године, имао сам осећај да пролази време великих античких хероја и жртава, а ја сам руски човек и размишљао сам да су се Руси променили и да нема више оних јунака који су ми познати из руске књижевности и историје. Али то се нагло променило

и није више толико важно шта у Европи или Србији мисле о томе шта се дешава у Украјини у Донбасу, зато што сам ја нашао тамо одговор на главна питања. Они јунаци који постоје у руској митологији, у старим делима у Слову, код Толстоја, јунаци Достојевског, на пример кад су добровољци одлазили у Србију и Грчку да се боре са Османлијском империјом, онда је речена једна важна ствар. Мислите да људи иду у рат да би убијали друге? Не, они одлазе да би умирали у рату. И то је истина. У моме батаљону је двеста војника, углавном до 24 године имају, сви су млади, имају јако малу плату, 16.000 рубаља, не знам колико је то у еврима, то је мање од једног рачуна у ресторану. Али имају просто своје убеђење и због тога, због те своје истине су дошли тамо и одлучили су да умру. Пуно их има, можда није милион, али довољно је, једноставно су идеалисти, они сматрају да је овде истина, тамо није, овде је њихова отаџбина, културна матрица, њихов језик, а тамо са

Први забележени бестселер у Европи био је „Похвала лудости“ Еразма Ротердамског, која је продата у 60.000 примерака, на неколико језика, имајмо у виду и број тадашњих читалаца, могућност дистрибуције. Дакле, бестселер говорећи језиком данашње индустрије забаве и спектакла, „Похвала лудости“ је била читана, вољена и тражена књига. Следећи бестселер је био „Дон Кихот“. А шта су данас бестселери? (**Вукосављевић**)

друге стране нешто што личи на нацизам. Не говорим да су у праву, али у сваком случају то је чист идеализам. Ја тамо видим лепоту, херојство, срећем много дубоких и образованих људи који сваки дан долазе тамо и свесни су да могу да изгубе руку, ногу, главу, читам њихове песме на руском језику, био сам сакупљач антологије, поезије о рату у Донбасу, то је дивна поезија коју можемо да упоредимо са поезијом о револуцији и грађанском рату, а после о Другом светском рату. Значи опет је то нашло одраз у култури, култура је добила јаку инјекцију, односно антибиотик и постала је жива и Господ Бог је дао људима речи које су они лепо искористили. Књижевност, култура је увек показатељ колико је исправан неки догађај. Све што се дешавало у Русији последњих 25 година, о томе нема никаквих поема, романа, нема ништа ни у прози, има јако мало добрих филмова и све је то давало осећај неког хаоса и срамоте и одједном се ситуација променила. И зато не мислим да је човек погрешна инвестиција Бога, зато што ми се чини док постоје људи сличне врсте, сад говорим о својој земљи, о Русији, онда је све у реду. Јуче сам говорио да нема напретка и даље мислим да нема напретка, ми се некако вртимо укруг, али није лоше, нека моја земља буде таква и развија се укруг, нека људи решавају исте проблеме, зато што у старој руској књижевности већ тада није постојао појам напретка и није постојала ауторска књижевност, јер стари руски писци у летописима само су преписивали исти текст, 10 година, 100, 300, као да је то био букет цвећа, они су само додавали уз тај текст још нешто, неке нове догађаје. Родио се светац, десио се неки рат, али то је у ствари била иста прича и није постојао појам „напредак“ него су тежили томе да буду као они први кнежеви, први људи, да следе њихове принципе и понекад имам осећај неуспеха, као што је Емир осетио. То је такође у реду, јер је Исус Христос погрешио, био је распет, Че Гевара исто изгубио, остао без руку и

Да ли је човјек промашена инвестиција природе? Пошто се све данас своди на то, укључујући и природу и јабуке и крушке и орхидеје, да је то нека врста, за ове који прате еволуцију, заправо продужене идеје о инвестицији. Ја сам закључио да је човјек промашена инвестиција природе и да смо ми заправо, кад је природа у питању, потпуно неуспио експеримент. Јер је планета Земља постојала 15 милиона година без нас и свакако ће моћи и наредних 20 милиона да буде без присуства људи. (Кустурица)

ногу, али због таквих губитака, жртава, на крају сви добијемо. Јер после излази филм „На млечном путу“ и схватам да је све било како треба. Ако смо имали могућност да снимимо тако нешто, да изговоримо нешто, онда смо победили. Кад се Господ Бог разочара у нас, он ће нам то рећи, сви ћемо сазнати. Али за сада је све у реду.

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ: Ја бих говорио о улози хришћанства у вези са културом и књижевношћу. Средином прошлог века, Т. С. Елиот је у једном есеју, који се чини ми се зове „Ка дефиницији културе“, тврдио да европска култура не може надживети смрт хришћанства, то дословно стоји у том огледу. Он је то говорио у тренутку кад је већ 80 година трајала та фама о смрти Бога. Шта се дешава крајем прошлог века? Европска унија, односно оно што се зове ЕУ у Бриселу, из свога статута избацила је помињање јудеохришћанске цивилизације, као да на томе није изграђена целокупна европска култура од Дантеа до Шекспира и Гетеа, као да је све то настало у ваздуху, као да је то тиква без корена. Кад говоримо о важности јудеохришћанске цивилизације, говоримо управо о темељима на којима стоји све што данас радимо, директно или индиректно, посредно или у полемичком односу, то је већ ствар тренутака и епоха. Тренутни положај културе и нас самих, хтели – не хтели, морамо гледати у том оквиру те констатације. Европа је дехристијанизована, и то темељно у разним фазама, тако да говорити у празнини, у вакууму као што европски човек данас говори, то веома оптерећује смисао културе. Смисао културе се већ пуних 40–50 година своди на уметност забаве. Забава је као што сами знате нижи облик ангажовања и духа и памети и самог живота. У моди је тзв. лакоћа усвајања свих облика уметности, дакле оно што се најлакше даје, то се најпре и узима и та лакоћа је суштински супротна напорима које тражи озбиљно ангажовање духа. Човеково достојанство, све што имамо, у мишљењу је, и то у озбиљном мишљењу, у одговорном мишљењу, у мишљењу које стоји пред животом као одговор на све тешкоће које нам живот у разним видовима и тренуцима задаје. Превласт слике и звука, чему смо свакодневно изложени, доноси цивилизацију спектакла. Спектакл је победа идола, тј. привида над логосом, над суштином и над истином. Када гледате увече телевизијски програм без обзира на то колико времена томе посветите, то је све изједначено, злочини у Кабулу се смењују са голим женама и једно и друго вам је занимљиво, а све једно друго поништава. У свему томе ми смо се нашли у положају да бранимо дух културе као дух одговорности, пред неозбиљношћу, пред иди ми – дођи ми односом према животу и према основним вредностима, а у темељу свега тога, како год иначе гледали на то питање, стоји одбацивање религије, одбацивање хришћанства. Кад то кажем не мислим да треба сви да буду верници и побожни да би култура напредовала. Реч је о активном односу према основном питању људског постојања. Активан однос подразумева и атеизам. Атеисти из прве половине 20. века као и из 19. века били су на свој начин религиозно веома ангажовани. Они су се спорили, тражили одговоре, тражили истину поричући те претпоставке ове нормалне религиозности. Ово време није време атеизма, ово је време тоталног одсуства интересовања и изласка из круга где се та питања озбиљно постављају. А наше време тражи озбиљан отпор идеологији лакоће.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Која тврди да нема идеологије.

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ: Да, која тврди да нема ничег.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Пошто говорите о данашњем времену, има један амерички социолог који је данашњег човјека назвао „хај-тек пагано“. Висока резолуција паганског живота.

МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ: Поводом целог овог разговора о огромној производњи књига, морам да вас поново подсетим: кад уђете у књижару збуњују вас ти романи од људи за које нисте чули, али морате приметити малу техничку истину – књиге поезије заузимају врло мало места, да у књигама поезије нема много речи, да су то свешчице 80–100 страница, понекад 60, дакле облик књижевности у којем се најбоље потврђује драгоценост речи јесте на потпуној маргини. А што се тиче прогреса који не постоји, ја бих се сложио са тим у суштини, али морам да приметим да у медицини прогрес ипак постоји, јер данас не умиремо од излечивих болести као што смо некад умирали као муве.

ЗАХАР ПРИЛЕПИН: Али не живимо толико дуго као што су живели старогрчки филозофи који су живели 85–90 година, ми само имамо друге узроке болести, али не можемо да преваримо Бога.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Господине Бегбеде, изволите, добро дошли у дебату.

ФРЕДЕРИК БЕГБЕДЕ: Пре свега, рекао бих да сам тужан због пораза Ђоковића на Ролан Гаросу у Паризу, мало ме је срамота што долазим са том лошом вешћу, а опет јако се бојим да ћу, у случају да се не слажем са неким стварима које су овде речене, добити торту у главу као Бернар Анри Леви. Обукао сам белу кошуљу као он, надам се да нећемо доћи дотле. Прва ствар где се не слажем, ја мислим да су голе жене интересантне, ја наравно нисам осетљив на ту лакоћу и на фриволност као умет-

Овде је речено је да је рат довео до напретка науке, али довео је и до стварање лепих књига, најбоље Хемингвејеве књиге, као и Селинова књига „Путовање накрај ноћи“, говоре о светском рату. Пуно лепих уметничких дела је надахнуто ратом, да ли то значи да треба покретати ратове да би се писали добри филмови и књиге? Не бих ишао толико далеко. (**Бегбеде**)

ник. Ја желим да зароним у свет који описујем, баш као Скот Фицџералд, да пишем о неким богатим, декадентним људима, волим понекад да будем онакав какви су они које осуђујем и да се повинујем тим контрадикцијама. То је историја мог живота, ја сам се стално ругао сам себи и ругао сам се свету који ме окружује, а истовремено сам био фасциниран овом епохом, а опет и револтиран, кажем истовремено, оним што видим. Ја сам можда превише противречан за вас, можда нисам у праву, не знам, али тако је. Ја живим у том свету, стално му се ругам, већ 30 година колико пишем, то ме насмејава. Тржни центри, ја се слажем са вама, то је кошмар. Под клима-уређајима, као што је то рекао Хенри Милер, ти хипермаркети ме депримирају, ружни су, а истовремено опет није лоше да понекад одете у куповину. Тако да сад ту не видим неко решење. Све књиге које сам написао, то су књиге које су практично без излаза, ћорсокак, опис неког безнађа, који не нуди решење. Жао ми је, ја бих волео да вам саопштим добре вести, али можда писци не доносе добре вести. Утописти можда, политичари, можда филозофи могу да понуде решења, али као романописац једноставно немам потребе за тиме да донесем неко решење. Чињеница да је господин Кустурица изнервиран, а иначе дивим се његовим филмовима, мислим да је добро бити изнервиран. Често сам приметио да када се љутим, када сам бесан, да боље пишем. Реченице ми брже долазе, краће су, ефектније, моћније, тако да није лоше бити изнервиран, треба бити изнервиран да можете да радите као уметник. Е сад, имао сам утисак да понекад одајете почаст рату, а једини рат који ја волим јесте рат укуса. Можда, да кажем, тражити оно што је лепо, оно што је истинито, то ми је довољно као рат, јер сам физички да кажем кукавица, не волим да се бијем. Нисам баш онако ни јак ни снажан, тако да бих ту сигурно изгубио. Дакле, тешко је наћи добру књигу, то је тачно, уметност мора бити различита од бизниса. Енди Ворхол се преварио, он је рекао: „Уметност је бизнис“. У његовом случају добро, он је пуно новца зарадио на томе, али ја мислим да ми уметници морамо да сматрамо да радимо нешто другачије, а не бизнис. Ми радимо нешто што не служи ничему. Е сад, ми то продајемо, то је тачно, књиге се продају у продавницама, баш као и филмови, као и уметничка дела, имају своју цену, али то не треба да нас спречи да имамо неку иронију у односу на оно што посматрамо. Ја сам то и описивао, описивао сам те ноћне клубове, аеродроме, шопинг-центре, оно што интелектуалци називају „не-местима“. Можда су та места места где се одиграва не-живот. Али волим оно што сте рекли, свиђа ми се оно што сте рекли, човек је промашена инвестиција, ја сам још песимистичнији. Бојим се да је човек заправо угрожена врста, да му прети нестанак, на кратак рок. Да ли је решење револуција? Више пута је то испробано, у Француској, у Русији. Знате да је сад овај недавно изабрани француски председник, који је много млађи од мене, написао књигу која се зове „Револуција“, где он сад преузима ту реч, користи ту реч, да на крају предлаже либерализацију тржишта рада. Између осталог почео је са мандатом, мени се допао његов одговор Трампу, оно што је рекао: „учинимо да планета поново буде боље место”. То је добро звучало. Е сад, можда је више онако маркетиншки тип него филозофски. Мало идем лево-десно, али вратићу се на појам херојства. Моја генерација је генерација антихероја. Књиге које сам волео, када сам почео да читам књижевност да кажем, то су све били антихероји, Бардеву у Селиновој књизи, у Камијевом „Странцу“ Мерсо, Рокантан у Сартровој „Мучнини“... моји ликови су сви антихероји, лузери, и моја генерација је генерација на коју нисам поносан, ништа немамо херојско. Размажена генерација, егоистична у великој мери, која само прича вицеве, која се врти укруг, која се жали, стално кука. И ја кукам, све критикујем, али немам жељу да идем у рат за било шта. Е сад, наравно, неки постају терористи у једној од мојих књига имамо лика који постаје терориста, али не видим решење, не видим излаз. Желео бих да цитирам Фазбиндера, не знам да ли га волите. Он је рекао нешто што ми одговара, резимира моје мисли: „Оно што не можемо да променимо, морамо да покушамо да опишемо“, и то је дефиниција... ако икад уметници буду имали неку мисију, то је управо то, оно што не можемо да променимо – морамо бар да покушамо да опишемо.

ПЕТЕР ХАНДКЕ: Када сам био млад, и ја сам онако патио у супермаркету, мучила ме та музика. Сада ми је ћерка рекла: „Тата, мораш да се помириш са тиме“. Ја сам чак заволео супермаркете, хипермаркете, понекад пуштају добру музику. Као што је Чехов то рекао, када је отишао на Сахалин, када су тамо били логораши за цео живот, он је написао, он слуша музику као неко ко се никад не враћа кући. А мене се опет насупрот томе у хипермаркету деси да ми се некад допадне нека музика. И могу да се вратим кући, није као на Сахалину. Ја немам ту идеологију, зависи од тренутка, од места, нема тих не-места како што је рекао Бегбеде, ја сам више за места која су празна. Миловане, морате да пазите, да не причате као Касандра о изгубљеном хришћанству. Код старих Грка имали смо Хераклита, пре Сократа, који је имао један потпуно религиозни ритам, не треба мислити – ако ми умремо, неће бити културе. Постоји једна енергетска празнина у свету данас, свет је испуњен, опет нисам песимиста, мислим да су песимисти паметнији од оптимиста, песимизам није дозвољен иако су оптимисти идиоти. То није дозвољено зато што форма, естетика и ритам, све ће се то наставити, а морамо да знамо да научимо да се променимо. Ја не волим рокенрол, али рецимо биће неких нових ритмова и мелодија.

На књижевном скупу у Сеулу је најинтересантнији био песник са Кубе, који је донео бубањ па је свирао и уз тај ритам рецитовао своје песме. Када су сазнали да је то заправо син Чеа Геваре, сви су полетели да се сликају са њим. Мој корејски пријатељ ме је питао да ли хоћу са њим да се сликам, ја сам рекао – сликај се ти њим,јер ја ћу ићи у Србију па ћу се сликати са Кустурицом. Рекао сам им: „То је само један од многих синова које има Че Гевара и један од највећих доприноса револуционара овом свету јесте што они имају много синова.“ **(Ју Хуа)**

ЕМИР КУСТУРИЦА: Мислим да је ово потпуно погрешан утисак. Нисмо ми овдје да дефинишемо песимизам и оптимизам, нити да будемо песимисти ни оптимисти. Али разлике које се јављају овде, оне долазе из два угла. Један је мала земља која не може 50 година да се састави са собом и која кад би стала у машину за веш постала би дио оне центрипеталне силе која се бори да не испадне, а с друге стране, имамо утисак о људима који стижу из центра које генерише центрифугална сила. Дакле, ми овде имамо поглед на културу и на опстанак апсолутно друкчији и он није песимистичан, он је отприлике заснован на идеји да се оно што је на Западу било седамдесетих, што је западна популарна култура седамдесетих практиковала, ми жалимо за тим што то није тако. Јер кад смо гледали амерички холивудски филм о Вијетнамском рату, ми смо гледали „Ловца на јелене“, који је и из центрифугалне и из центрипеталне силе био јединствен и није био идеолошки одређен и нити је био измакнут са тог погледа. Лака забава, пошто и сам учествујем у њој, није забрањена, ја не мислим да Милован говори против ње, он је говорио у стилу човјека који говори о томе како је у јавности, у спектаклу све олакшано. Тако да није уопште спорно да ли неко мисли да у декаденци богатих или у вијењу богатих може и сам некад да буде као они, а да при томе направи добро дјело. Ми говоримо о скривеном положају тектонских и фундаменталних дјела која постоје. Ја сам био члан жирија у Кану, прије пет година, и видио сам листу од 25 аутора која је била дужа од листе златног периода филма. Од Ван Санта до Џармуша, од Џармуша до мексичких редитеља, одједном сам схватио да на свијету има више редитеља него што је било педесетих. Оно што је било предмет мог интересовања и о чему сам ја овдје говорио јесте да се темељна, круцијална, егзистенцијална дјела тешко налазе на јеловнику мјеста гдје се од њих прави јавни успјех.

Мишел Уелбек је у својој књизи „Елементарне честице“ написао како му је на једном љетовању неки рокер отео дјевојку, па је онда био љут и на тог рокера и на Елвиса Прислија. Углавном је написао да је антихришћанска коалиција рођена у Холивуду педесетих година и да су му први стихови Елвиса Прислија помогли „да скида“ све жене свијета и да су му све трчале у загрљај, заправо започета је једна врста културе, не само антихришћанске у религиозном смислу, него и културе која је колабирала управо тамо негде осамдесетих година. Ми можемо да говоримо, барем што се мене тиче, о 20. веку, о књижевности и филму до краја седамдесетих, осамдесетих. Имамо почетак осамдесетих када је број артефаката довео у питање позицију великог романа и великог филма. Може ирански филм да буде најбољи на свијету, као што и јесте, али не може бити да га види више од 500.000 људи у Француској. О томе ми овдје говоримо. Ми говоримо о праведном свијету

мултикултуралном, у коме ирански филм може да буде 10 пута бољи од америчког, али ми морамо да гледамо амерички. За мене је то тема, а не да ли неко жели да буде лаки писац, тешки писац, да га чита његова породица, да буде аутор или да не буде. Ми овдје говоримо о неравноправној позицији која се шири и која прети да нестанемо. Ја говорим као неко ко је био присутан у западној Европи где и мој посљедњи филм људи гледају. Али говорим о смањивању те могућности која се изражава кроз благајне где наше шансе постају све мање, а смеће се увећава. Шта је проблем са шопинг-моловима? Немају довољно ваздуха, врте исте бактерије и кад уђеш у шопинг-мол само што не изађеш онесвешћен од микроба. Нико од нас конзервативаца, бивших револуционара, нема ништа против романа који кад ставиш на вагу нема ону тежину коју је имао Толстој. Такво је вријеме, али имамо обавезу да говоримо о времену са критичком дистанцом, јер ако не будемо ми говорили, ко ће? Или да се сложимо са тим да смо песимисти? Али о овоме што смо ми говорили, уопште није био у питању песимизам, дапаче, реч је о потреби да се створи бољи увид у

Један амерички убица, за кога се послије 35 испоставило да није био убица и да је невин, када су га питали како је преживео тих тридесет пет година, рекао је да читао двије књиге дневно. И то је можда најузбудљивија тема коју сам у свом животу чуо о функцији књиге. Један невини човјек је провео тридесет пет година у затвору и два пута дневно се селио у тај фиктивни свијет и завршио као човјек достижући правду, али је захваљујући тој књизи преживио. (**Кустурица**)

вријеме у коме живимо. Зато сам и споменуо Уелбека, јер је он први дефинисао да су масони у Америци, или ко већ, форматирали једну идеју лаке забаве која ево 60 година послије постаје доминантан фактор у обликовању јавног мњења, а када је Чиликов обликовао јавно мњење ми смо имали Холивуд, који је заправо говорио о дубинској трауми једног рата. Изгледа да су се људи помирили са тим да је рат једна уобичајена појава и 'ајмо у шопинг-мол. А ја сад инсистирам на овим микробима и бактеријама који су тамо врло опасни. Дакле, то „заувек избегавај", што би рекли у јужној Србији.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Оно што је Емир на почетку рекао дало је добар подстицај, један електрични импулс овом нашем данашњем делу разговора, те управо то што би се могло назвати неким антрополошким песимизмом. А антрополошки песимизам је потпуно легитимна платформа за размишљање и сасвим логичан и сигуран...

ЕМИР КУСТУРИЦА: Можда скептицизам.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Да, скептицизам, али то се начелно зове у теорији антрополошки песимизам. Дакле, здрав разум упућује на такву ствар и таква платформа је присутна и са разлогом треба да буде присутна. Али хајде да погледамо то и са друге стране. Таман када човек закључи да је ствар пропала и да је антрополошки песимизам заправо једини разумни модел посматрања ствари, деси се нешто дубоко охрабрујуће, нешто што ипак буди наду. Ми можемо да затварамо очи пред том тужном чињеницом колико год желимо, али када развијемо свитак историје, видећемо да је рат, нажалост, једна од најосновнијих особености развоја и пропадања цивилизација. И гледајући са те стране, нема разлога за превелики оптимизам, јер је људски род напредовао, технолошки напредак је очигледан, али духовни напредак се не очитава, имајући у виду рат као иманентно стање цивилизације. Али оног тренутка када у појединцу завлада антрополошки песимизам, онда се по неком скривеном закону друштава и људске природе деси охрабрујући догађај који и у том петрификованом, окамењеном пејзажу песимизма проклија неки цвет, проклија неко дело, нека уметност, неки геније и онда се човек обазре око себе и закључи да можда ипак није све пропало. Ево, навешћу један савремени пример – индустрија спектакла, индустрија забаве, која је без сумње погубно утицала на културу схваћену у ширем смислу, управо та индустрија доживела је, да употребим спортски израз, тежак нокаут. Тај нокаутер се појавио са Филипина и зове се Лав Дијаз и добио је „Златног лава" у Венецији, за одличан филм. И када сам га питао колико је новца потрошио за снимање филма, ја сам доживео нокаут, пошто ми је рекао да је то било мање од 100.000 евра.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Долара.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Долара. Дакле, у свету у коме за филмове треба одвајати милионе евра или долара, у коме су хонорари глумцима огромни, у коме доминира насиље, једноставна забава, индустрија страха, секса или тривијалних приказа, појави се човек са Филипина, за веома малу суму сними изванредан филм и покаже да филм није умро, јер ако није умро таленат, није умро ни филм. Та појава Лава Дијаза, иранских редитеља и неких других још показује виталност и једну врсту антрополошког оптимизма. Ми врло често користимо инфлаторно појам глобализација. Он заправо има своја два појавна облика – прво, детињасто схватање каже да глобализација заправо јесте или треба да буде процес који ће зближавати, уједињавати и људе и друштва и народе у једну хармоничну породицу у којој ће свако бити једнак оном другом и у коме ће се културна и цивилизацијска баштина, па и привредни и технолошки напредак делити на равне части,

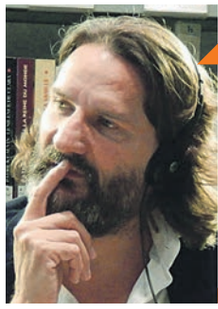

Бојим се да је човек заправо угрожена врста, да му прети нестанак, на кратак рок. Да ли је решење револуција? Више пута је то испробано, у Француској, у Русији. Знате да је сад овај недавно изабрани француски председник Макрон, који је много млађи од мене, написао књигу која се зове „Револуција“, али он који преузима ту реч на крају предлаже либерализацију тржишта рада. (Бегбеде)

припадаће свима. То тумачење је детињасто и нетачно јер иза тог тумачења постоји оно реалније, а то је да глобализација доводи до процеса наметања једног културног и привредног модела, моћнијих ка сиромашнима. Таква монохроматска, јендобојна глобализација је процес коме се ваља одупирати јер он не доноси никакву корист, већ обилну штету. Шта може да буде глобализација којој бисмо можда могли да тежимо? То је она глобализација у којој би свака аутентична национална култура, са својим митовима, предањима, језиком, традицијом, обичајима, веровањима била заправо део једног великог глобалног мозаика. И да дам једну поетичнију слику, да не будем песимиста, ако би то тако било, шта би сачињавало тај мозаик? Он би могао да сачињава портрет човека, у коме се налазе уткани портрети свих уметника и свих стваралаца од талентованих, а непознатих уметника из пећина Ласко и Алтамира, преко Буде, Конфуција, Лао Цеа, старозаветних пророка, преко персијске, хеленске културе ренесансе, преко култура Латинске Америке и северноамеричког континента које су уништене, мислим на домородачке, аутентичне културе; и заправо би све то била слика човека као бића које не убија и не тежи за уништавањем, већ слика и портрет човека који ствара, који чезне за лепотом и вишим обликом напретка. Можда је ова слика превише оптимистична, можда има мало више романтизма у себи, али чини ми се да би то морао да буде задатак сваке културне стратегије човечанства и свих његових делова. Ми морамо да будемо различити да бисмо били исти и да би се схватило да је човек јединствена појава коју је креирао виши поредак ствари, неко га зове Бог, неко га зове другачијим именом, али човек као појам и као биће јесте један човек са свим својим врлинама и манама и безбројним изразима, јединствен у свим епохама, под свим поднебљима и под различитим утицајима. Али да бисмо дошли до јединствене слике о човеку, ми морао упознати све своје различитости. Наука, а поглавито квантна физика у најновијим својим искорацима, указује на један још непотврђени али чини се врло, врло упечатљив феномен о повезаности свега. Ако је све повезано, а јесте, онда и човек треба да схвати да је повезан са самим собом и са другим људским бићима. И да завршим, можда је управо то загонетка коју Бог поставља пред људски род већ миленијумима и можда ће, уколико ту загонетку човек успешно реши, моћи коначно да се смири и сам са собом и са Богом.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Овдје има једна ствар коју сте начели, која је, чини ми се, јако добра. А има и друга, која је још употпуњује. Прва је кад човјек чује мисли поредане тим редом, онда му прво пада на ум да је духовност трпила због развоја технологије и да је заправо тај човјек који ратује из тих ратова изашао богатији за технологију. Јер да није имао ту војну индустрију вјероватно не би имао ни ове прекидаче, нит би имао могућност да комуницира. Духовност је трпила од усавршавања предметног света, односно света који је проистекао из ратне индустрије, јер ми тешко можемо да повјерујемо да овај компјутер није производ ратне психологије, односно ратничке експресије. Али постоји један енглески астрофизичар који је анализирајући ДНК дошао до податка који је њега у 70. години преобратио у вјерујуће; он је пронашао да је ДНК једном задат и да енциклопедијски садржај информација које ДНК има није могао да се развије еволуцијом. А Енглезима ту треба вјеровати, ја мислим. Ако им не можемо вјеровати у поступцима који су историјски примењивани на наше тло, сигурно је да у науци постоје људи који заслужују повјерење. Тај човјек тврди да је тај ДНК наш створен једном, а да управо тај број информација који се у њему налазе говори о томе да он није могао да се развија нити да дође до те тачке. Дакле, 1.000 дилема постоји, ево хтио сам само још да додам ове двије па се нећу више ни јављати.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Технолошки и научни напредак људске цивилизације изгледа врло често вођен позитивним мотивима, али онај лошији део карактера човековог те ствари користи за друге намене. Алфред Нобел, изумитељ динамита, није имао на уму да баца људима бомбе на главу, него је имао идеју како да се смањи смртност рудара и како да се ефикасност ископавања у рудницима повећа једним спретним изумом. Дакле, Нобела не можемо да оптужимо да је довео до бомби које су довеле касније у Првом светском рату до једног од највећих страдања до тада познатих људској историји. Али питање како човечанство располаже изумима свог паметнијег дела, јесте дубоко питање морала и етике, чиме се опет враћамо на питања морала и етике као основна питања људског рода и постања, а самим тим и културе.

ПЕТЕР ХАНДКЕ: Владане, мислим да Ви емитујете неку слику дела као да је то једна скулптура, можемо само то да замислимо као скулптуру. Али уметност је проблематична. Рецимо, гледамо скулптуре које заузимају цео простор на Земљи, али то је као неки монструозни Микеланђело који гради идеално и позитивно биће. Уметност мора да остане проблематична, чак и епопеја мора бити драматична и поетична истовремено. Све то заједно, оно што сте ви рекли, то је нешто статично па не постоје проблеми, а до тога никад неће доћи, на срећу то је неприхватљиво и неизводљиво. Постоје мајански храмови у Јукатану где можемо то да осетимо. Визија нашег људског бића може да буде само фрагментирана, драматична и проблематична. Не можемо да пројектујемо, као што сте ви то урадили, ту скулптуру.

Да ли су мале идеје и мали покушаји појели велику идеју? Да ли би данас могао да постоји роман који би покренуо људе и надахнуо их, а да то буду људи из различитих подручја, различитих културних зона и различитих степена индустријског или сваког другог развоја? Да ли је обиље загушило велике идеје и велике циљеве? (Вукосављевић)

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Можда је нека забуна у преводу или неком разумевању. Ја нисам то пројектовао као скулптуру и као финалну слику која треба да буде окамењена и задата. Управо супротно, инсистирао сам на предностима фрагментизованог света и фрагментизоване културе, а у оквиру фрагментизованих култура, особености и наглашених индивидуалности стваралаца који чине културу. Без особености и без индивидуализма нема ни култура, а без култура нема укупне културе. Али сам само покушао да по сопственом нахођењу и мерилима видим шта би било исходиште таквих култура и појединаца који су слободни у свом стваралачком напору...

ПЕТЕР ХАНДКЕ: Али то већ постоји, у великим делима, пресократским делима, Хомеровим делима. Али за сада, Емир је у праву, сада је то скривено, сада морамо то поново да пронађемо, али то постоји.

ЕМИР КУСТУРИЦА: У Кини сам наишао на људе који имају двострука имена. Један се зове Ксју Ксјао, а онда каже „зови ме Џони“. Дакле, мени то личи на идеју преврата између преласка са грчке на римску цивилизацију. Римљани су ископирали све што је Грчка имала, хвала Богу, Кинези нема шта нису ископирали. Да ли то значи да ће глобални концепт културе у затеченом стању, у овом стању у коме јесте сада, само да премјести своје централно тежиште и да ће да иде тамо гдје се налази и највећа економска моћ и гдје је најјача компјутерска технологија? Да ли је могуће да је тај Де Крешенцо био у праву кад је рекао да заправо цивилизације прате пут сунца и да су ишле од Месопотамије, Египта, Грчке, Рима, Америке и да је сад на реду друга страна, дакле она одакле сунце сија раније. Е сад, тај Де Крешенцо је наравно то видео поетски, а по бројевима које ми читамо они тамо пристају на те Џоније и на све што је копија, а можда је у томе тајна што ти не треба да смишљаш нешто боље од онога што постоји, него да то све преузимаш и да на крају преузмеш и кормило тог свјетског брода. Ако искључимо ту атомску катаклизму као исходиште које ја узимам у обзир, још увијек, јер после Хирошиме ничег није било, али је гинко нарастао једно седам-осам тих стабала која су онда после тога Јапанци почели да понављају стално као најуспешније и најузвишеније и готово религиозно дрвеће. Превише сам причао...

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Изволите...

ПЕТЕР ХАНДКЕ: Овде смо заједно око једног стола и долазимо са све четири стране света, заједно говоримо и то је јако битно. Мислим да је ово јако леп скуп због тога. Хтео бих нешто да кажем, јер мислим да сам разумео оно што сте желели да кажете. Униформизација света је због адвертајзинга. Адвертајзинг је тај који ствара глобализацију која ће бити униформна. Када сам јутрос летео авионом, био сам на француском аеродрому, потпуно је исти као београдски аеродром и сви аеродроми на свету имају исте продавнице, исте марке, исте логотипе, исте производе, и то је због рекламе. Култура може да избегне то и да сачува одређене разлике, које би могле да спасу човечанство. Мислим да сте то хтели да кажете, култура мора да се бори против те огромне моћи адвертајзинга. Е сад, нисам желео по сваку цену да хвалим Француску, али рецимо у Француској имамо један систем који штити уметничка дела, национална уметничка дела, троши се доста новца из државног буџета и држава помаже уметнике и то се зове француски културни изузетак. Сматра се да култура није производ као остали и да се треба помагати француска култура и можда је решење управо то – да земље све покушају како би штитиле своје разлике, да то буде саставни део државне мисије, сваке владе, сваке власти да брани, не знам, филмску индустрију, српску на пример, кинеску итд., да помаже уметницима јер то је последњи облик отпора свеприсутности адвертајзинга, реклама свуда које претварају свет у један јединствени огромни супермаркет, тржни центар у коме свих осам милијарди становника планете гурају ова колица пред истим рафовима са истим стварима које купују, дакле покушавам да гајим одређену наду и да кажем: „Хајде да покажемо сви наше националне културе које чине да нисмо баш сви исти и идентични.“ Е сад, још нешто што желим да кажем у вези са ДНК. То је заиста невероватно, та прича са ДНК, ја пишем једну књигу о томе. Сећате се да је Фројд рекао да су постојала три понижења у историји човечанства. Прво је човека понизио Коперник када је схватио да нисмо у центру света, универзума. Друго понижење је била теорија еволуције, Дарвин, који нам је рекао да потичемо од мајмуна. То је било друго понижење. А треће је Фројд, он каже: „Ја сам треће понижење“, зато што не само да човек није центар света и да потиче од мајмуна, а још поврх свега тога не зна шта ради јер његово несвесно биће диктира оно што он ради. Ја мислим да је ДНК четврто понижење и можда најгоре, јер сада знамо да у нама постоји једна судбина, један запис у облику протеина, три милијарде слова, који одлучује шта ће нам се десити. Сви генетичари који у овом тренутку кажу да ћемо моћи да претворимо људску врсту у неку другу врсту, они сад размишљају о неким генетским манипулацијама, да побољшају нашу ДНК и да претворе хомосапијенса у неког новог сисара, получовека, полумашину, са неким измењеним ДНК. То је за мене јако озбиљно, страшно, јер то значи да сада ми разговарамо између хомосапијенса, сви смо хомосапијенси, али једног дана јавиће се нова врста коју ће човек створити, која би могла да се одметне и да стави

Миловане, морате да пазите да не причате као Касандра о изгубљеном хришћанству. Код старих Грка имали смо Хераклита, пре Сократа, који је имао један потпуно религиозни ритам, али не треба мислити ако ми умремо да неће бити културе. Постоји једна енергетска празнина у свету данас, али опет нисам песимиста. Мислим да су песимисти паметнији од оптимиста, али песимизам опет није дозвољен иако су оптимисти идиоти. (**Хандке**)

тачку на целу ову причу. Јуче и прекјуче, чини ми се, откривено је да је један хомосапијенс живео у Мароку пре 300.000 година. И та прича о 300.000 година ће можда да се заустави за једно 15–20 година. То сад релативизује све о чему ми причамо, ми смо можда једна врста која ће се можда угасити. Видећемо.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Охрабрујуће је да Француска обилато или у границама својих могућности помаже очување своје културе и своје уметнике. Али не могу све земље, од 200 држава колико их има на свету или више, на исти начин да помажу своју културу. И да будем мало полемичан и поставим питање а не мислим на Француску – да ли су земље које обилато улажу у своју културу, јер су у таквој позицији финансијској, исте оне земље које уништавају туђе културе, као што смо имали случај у Ираку недавно, а данас у Сирији. Дакле, да ли је питање културе питање себичности, чуваћу своје, а појешћу или уништити туђе? И да ли ћемо се у сваком случају нужно вратити на тему расподеле светског богатства, што је као из Кјубриковог филма „Одисеја у свемиру“ у оној сцени на почетку када се чопор мајмуна скупља око извора енергије, односно воде и сукобљава око тога, заправо и вечна антрополошка тема? Ако нисмо одмакли даље од тога да мајмуни могу да се договоре око укупног блага и енергије која на планети влада, онда ћемо и даље бити у ситуацији да се сложимо, макар и на силу, око тога да човечанство није решило главна етичка и духовна питања, чији су дериват наравно цивилизације и културе...

ЈУ ХУА: Сваку ствар коју смо овде споменули можемо да посматрамо из два угла, па чак и из више углова. Испричаћу вам своју личну причу, тиче се мог живота за време културне револуције. У то време односи Кине и Совјетског Савеза нису били добри, а ни односи Кине и Југославије, једини пријатељ који је Кина имала била је Албанија. Наравно, и доста афричких земаља су нам били пријатељи. И, иако смо у Кини били јако сиромашни, ми смо их помагали пиринчем и осталим средствима. Такође смо слали и своје стручњаке, који су их учили како да наводњавају земљиште. Доста наших лекара је у то време одлазило тамо да их лечи. Мој отац је био лекар и он је јако желео да оде у Африку, али није било довољно места. Био је разочаран због тога што су уместо њега отишли неки други, али сам ја био још више разочаран, јер сам сматрао да је он изгубио прилику да буде херој. Када сам 2008. године био у Паризу, после једног интервјуа почео сам да причам са новинарком о том пријатељству Кине и афричких земаља. И она се сетила да је у то време јако пуно кинеских стручњака из области пољопривреде ишло да помаже афричким земљама, као и доста лекара који су ишли да лече. Међутим, то је имало и

лошу страну, јер су они улазили у различите везе са тамошњим женама, тако да су оставили за собом велики број деце. Када се завршила културна револуција у Кини, постојала је једна изрека: „Кинези су у афричким земљама оставили онолико деце колико и пиринча.“ Имамо ту херојску страну, али и ону другу страну, животну. И као писац ви можете да одаберете из ког ћете угла о тој ствари говорити. Наравно, и кад сте одлучили из ког ћете угла говорити, ви можете да одлучите на који начин ћете о томе говорити. Пре двадесетак година постојао је један човек који се бавио француском књижевношћу, који је отишао у Вијетнам. Када се чекирао у хотелу, те вечери је дошла једна проститутка која му је куцала на врата. И она је куцајући на врата рекла на француском „Љубав је прошла поред твојих врата“. А тај Кинез који је говорио француски ју је питао: „Колико та љубав кошта?“ Она му је одговорила да ако преспава целу ноћ љубав кошта пет долара, ако не преспава два. То је један начин на који се може писати и говорити о тој ствари,

Једном је Клинтон позвао тројицу писаца у Белу кућу и тражио је од свакога да му препоручи по једну књигу, а пошто је Маркес био на том састанку, он је препоручио „Грофа Монте Криста“. Мени је било јако интересантно што је он баш ту књигу препоручио. И сетио сам се да када ми је мој син, који је тада имао десет година, тражио да му препоручим неку књигу, ја сам му ту књигу и препоручио, а он је, када ју је прочитао, изјавио да није знао да на свету постоји боља књига од „Харија Потера“. **(Ју Хуа)**

иако говоримо о прилично ниским сексуалним односима, али ипак можемо на један елегантан начин да их изразимо. Тако да ја врло често говорим и својим колегама и пријатељима у Кини, иако су неке ствари прилично приземне и обичне, ви можете да о њима пишете и говорите на један врло елегантан и префињен начин. Међутим, Кинези када су чули ову причу коју сам ја сада испричао, они се нису много размишљали о томе на који то префињени начин треба изражавати такве ствари. Њихова реакција је била: „Како тако јефтино?“ Тако да је то питање пријема. И управо је о томе господин Кустурица малопре и говорио. Ирански филм може и 100 пута да буде бољи од америчког филма, али на какав ће пријем наићи, ко ће га гледати? Пре десетак година био сам у Израелу и тамо сам присуствовао једном књижевном догађају у Јерусалиму. У том граду се налази један велики маузолеј посвећен масакру који је на једној планини, на брдашцу и на зиду се налазе речи које су многи људи изговорили. Многи од тих људи који су били у посети маузолеју рекли су нешто лепо и дирљиво и њихове речи су биле записане, многи од њих су били познати људи. Али речи тих познатих људи ја сам заборавио. Међу тим реченицама била је једна коју је изрекао један Пољак који је за време Другог светског рата спасао једног Јеврејина. Он није имао ни високу културу, нити је био посебно образован. Њега су питали „Зашто си спасао Јеврејина?“, а одговор који је он дао ја нећу заборавити до краја живота. Он је рекао: „Ја не знам шта су Јевреји и не знам шта значи Јеврејин, али знам шта значи човек.“ Тако да су проблеми са којима се овде свет среће и ми у њему, многобројни, али оно о чему морамо да водимо рачуна јесте то шта је то човек. Када читам књиге господина Хандкеа, ја осећам шта је човек и зато ја волим његове романе. Такође и када гледам филмове господина Кустурице, ја осећам шта је човек, зато и волим његове филмове. Постоји много других проблема о којима можемо да разговарамо, али немамо ту много помоћи, не можемо много тога да учинимо. И мислим да једино што треба увек да имамо на уму јесте питање – шта је то човек.

ЗАХАР ПРИЛЕПИН: Ја све време имам жељу да кажем нешто лепо. Некако да се сви смире. Али немам ниједну добру мисао и зато ћу изрећи зле мисли. Чини ми се, културни естаблишмент, политичка елита, елита у шоу-бизнису, у филму; неко њима управља, није баш толико, али постоји низ закона, скривених или нескривених којима смо сви подложни. Постоји табу-систем, систем забране и не треба да кршимо те забране. Тема која се тиче лично мене – то су размишљања о томе да писац мора да буде хуманиста, он не треба да ратује, да узима у руке оружје, јер то није у реду, сви писци се боре за мир. Али у свему томе постоји једно лукавство или фарисејство, јер је ситуација после Другог светског рата таква да се књижевна елита бори против ратова, и то је у реду, али против других ратова се не бори, као да не примећује. А таквих ратова има много и можда не треба свима о томе говорити. Постоје такви ратови у Азији и Африци, али писци хуманисти се не боре против њих, они их једноставно не примећују. То је толико провидно и просто је непријатно, срамота, то понижава писце, редитеље, јер на тај или други начин 90 одсто производа Холивуда посвећено је експанзији САД, зато што се САД представљају као наследник Римске империје и у неким филмовима је то веома јасно. Они су светска сила и ми или играмо по тим правилима или не. Они предлажу које питање о човеку, о моралу треба да разматрамо, ми као да треба да полажемо испит пред неким, и треба да докажемо да ли смо морални а они ће нам рећи „е, одлично, десетка“ или „нисте положили испит“. Не свиђа ми се тај испит, не свиђа ми се да ја треба стално да упоређујем своја етичка правила са нечијим.

Индустрија спектакла, индустрија забаве је без сумње погубно утицала на културу схваћену у ширем смислу, али је управо та индустрија доживела, да употребим спортски израз, тежак нокаут. Тај нокаутер се појавио са Филипина и зове се Лав Дијаз и добио је „Златног лава“ у Венецији, за одличан филм. И када сам га питао колико је новца потрошио за снимање филма, ја сам доживео нокаут, пошто ми је рекао да је то било мање од 100.000 долара. (Вукосављевић)

Последње пола године сам добио доста одбијања, забранили су ми да дођем у Немачку, у још неке земље и рекли су: „Он има нека своја морална правила и ми не желимо да га видимо.“ Они не желе чак ни да ступе са мном у дискусију. Али мени се то свиђа, јер ако се то дешава, то указује на конфликт и несигурност тих људи. На срећу или несрећу, морамо да се боримо за своју правду, на разне начине и понекад треба да рушимо неке наметнуте представе о моралу, о етици. Чини ми се да свет воли уморног писца и Фредерик је описао одличан пример таквог писца. Он је разочаран, то је кул и остали су такође разочарани, то је кул и да смо сви разочарани то би било лепо, јер су управо оном који свима управља потребни такви људи – разочарани, све је бесмислено, нема Бога, нема ратова, постоје голе жене, има неких забавних ствари и то је ин, супер, кул, али, у ствари, ко управља нама – њима се то све свиђа. А мени се свиђа Бегбеде.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Кажу да је морал изгубио своје значење, зато што нема своје акције на Волстриту. И вредност му је пала и готово да је више нема.

ФРЕДЕРИК БЕГБЕДЕ: Та обавеза хуманизма је стварно заморна и досадна. Увек се помиње слобода изражавања, слобода изражавања је да можемо да кажемо све што желимо. Речено је да је рат довео до напретка науке, довео је и до стварање лепих књига, најбоље Хемингвејеве књиге; Селинова књига „Путовање накрај ноћи“ говори о Првом светском рату. Пуно лепих уметничких дела је надахнуто ратом, да ли то значи да треба покретати ратове да би се писали добри филмови и књиге? Не бих ишао толико далеко. Ја сам још гори него уморни писац, ја мислим да сам ја наследник хипика, ја сам одушевљен тим слоганом „Водите љубав, а не рат“. Ја мислим да је то једна од најинтелигентнијих ствари које су ти хипици икада изговорили. Ето.

ПЕТЕР ХАНДКЕ: Захар је поставио дилему ко има право да прича о историји и ко има право у данашњем свету да прича о рату. Оно што је скандалозно јесте то што све приче о рату на Балкану купује Холивуд. Југословенски ратови, рат Срба, Босанаца, Хрвата, приче о рату купили су Американци. Срби немају право да причају у Холивуду своју причу и своју историју. И то је заиста неподношљиво. Имамо Анџелину Џоли и друге наравно, али рекао сам себи, наравно сви ратови су трагични, али хајде бар једном ће да се испричају неке приче из једног специјалног, посебног угла, једном барем да чујемо такве приче. Али оно што се десило управо је супротно и то ми се згадило. Има мало равнотеже у Емировим филмовима, иначе се виче да је скандал и злочин и тако даље. Злочин против човечности, то је чињеница да морате да имате новац да испричате историју и своју причу. Србија нема тај новац, нема пара, и то морамо да констатујемо и зато сам захвалан Емиру за оно што је рекао.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Е то је оно што ја од почетка говорим. Сад је Петер дошао и пошто је паметнији, старији и велики писац, он у ствари објашњава оно што ја хоћу да кажем. Џаба најбољи ратни филм, џаба најбоља прича, најбоље што можемо ми да искажемо, максимум је био у мом случају са филмом „Живот је чудо“, видјело је то негде око 900.000 Француза, видело је у Русији много, углавном у свијету је видјело много свијета тај филм. Али ми стално овдје говоримо о тој снази маргинализације наших мотива. Оно што ја од првог дана овдје говорим, у Кини – они су успјели да направе да им је box office прошле године био већи него у Америци. Ал’ како су то направили? То су направили углавном америчким филмовима. Значи, они су пустили свог непријатеља да им уђе у башту да би га полако спуштали доле, што они могу, али остали не могу. Зато сам ја говорио причу о томе како сам ушао међу те микробе на Ушћу и видио да је то једини успешан мултиплекс и ниједан наслов нисам видио наш. Русија исто. Руски box office и амерички box office, ништа ви нисте бољи од нас. На box office руски кад уђеш првих 20 филмова су америчко сметлиште. Како Анџелина Џоли, по којем људском хуманом правилу, може да направи филм који се зове „Крв и мед“? Шта она, јадна не била, зна о босанском рату? Шта она зна о босанском меду? О људима? Она је добила идеолошки задатак да још мало дода црне боје на Србе, на један читав културни народ, који се између осталог у Босни поред тога што је чинио злочине углавном бранио да не пропадне. И против њега бива сила и тмуша. Двеста земаља је овдје било и успевало да сруши наше мостове, укључујући и нашу Француску. Па се онда Ширак хвалио да он није дао један мост да се сруши, а срушили 10 мостова, убијали дјецу у возовима, убијали дјецу која иду у школу, третирали нас као оне крстиће на дисплеју у авиону. То смо ми били за њих. Зато је овај разговор пун толеранције, памети, искуства, значајан иако неће оставити велике трагове. Ми обавезно треба о томе да причамо и да упозоравамо свијет на оно што је болна тачка. Најбољи дио тог рата, бомбардовања и највећа наша добит било је то што су погодили и кинеску амбасаду. Зато што ја знам да ћемо ми да заборавимо и ја знам да ми никад нећемо имати снаге да им одговоримо, а вољели бисмо. Али они хоће. Они ће их чекати, чекати, чекати и када им уђу на њихов терен до краја, онда ће само да их поклопе, као што ми не можемо, наравно. Утолико је мој јаук већи, јер ово што је рекао Петер, ми можемо да направимо најбољи филм на свету, али он има свој плафон који је врло ниско постављен. Судбина наших филмова и наших дјела је и

Ми смо арогантни као уметници, ми смо као пали анђели. Зар смо ми задовољни када нађемо неко мало место? Не, ми желимо да зрачимо. Ми пишући желимо да владамо, ми смо краљеви, ми смо скривени краљеви, а и ја волим да будем скривени краљ. Толстој је био најпознатије биће на почетку двадесетог века и када бисте неког питали ко је најпознатији или највидљивији живи човек на свету, рекли би вам да је то био Толстој. **(Хандке)**

као судбина парадајза. Совјетски Савез је пропао зато што није знао да дистрибуира парадајз, него је морао да увози, а то што је увезао имао је у централном магацину. А ми производимо парадајз са укусом, он се врло тешко продаје зато што парадајз кад треба да га произведеш у милијардама тона, он не може да има укус. Исто је тако и са кинематографијом. Они производе стотине и стотине филмова који никаквог смисла немају, а ми се трудимо да произведемо тај јадни дивни парадајз који је сочан и који има укус земље и мирис који му даје сунце и који му даје та наша влага. Ту негдје постоји нека паралела која је занимљива и која заправо враћа на ту идеју да се право на другачије виђење наше трагедије заправо доживљава као некакав злочин. Али кад сам ово испричао једном Мексиканцу, он је рекао „Welcome to the club“. Ми смо дежурни кривци и наши редитељи снимају у Холивуду и добијају оскаре, али ми смо и даље најгори момци који постоје. Зато сам ја говорио о глумцу који је нажалост био министар културе и коме сам рекао: „Ако хоћеш да спасиш српски филм, да он постане дио светске кинематографије, мораш да направиш велики мултиплекс гдје ће тај филм имати предност у односу на оно што нуде шопинг-молови.“ И мислим да тај политички дискурс и та идеја наша, она мора да нађе одговор у држави, јер ми имамо најбогатије људе у региону, али они се обогате и све продају. Значи, држава мора да помогне да наша култура и наш јунак и антијунак имају своје мјесто гдје ће бити приказани. Иначе, за 15 година нас неће уопште бити.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Зашто ти филмови и та литература другоразредног и трећеразредног квалитета бивају прихваћени? Па очигледно се ради, уз извесна поједностављења, о манипулацији свешћу. Поред индустрије забаве, постоји индустрија манипулације свешћу. Још одавно је, пре много времена, Марк Твен написао основни атомски Радерфордов модел, да тако кажем, атома манипулације свешћу у „Тому Сојеру“. Тома Сојера његова тетка Поли казни због неке неподопштине коју је урадио и уместо да иде на Мисисипи да пеца са другарима, што је свакодневно чинио, лудо се забављајући, она му наложи да офарба ограду. Што је била казна – да фарба ограду. И сад, Том Сојер је очајан, он сад мора да обави тај задатак и кад је добио тај посао да ради по казни, наилазе његови другари који га са занимањем питају шта ради то. Он се брзо сналази и почиње манипулација свешћу. Реч је о нивоу деце наравно, али касније је то отишло безобално до космичких граница. И он њима каже: „Шта радим? Па радим најзанимљивији посао на свету. Једва сам некако успео да измолим тетку Поли да ми дозволи да фарбам ограду и управо се лудо забављам.“ Наравно, наивна деца наседну на тај трик и онда они њега моле да и они добију прилику да фарбају ограду и тако раде његов посао, односно одрађују његову казну. Али не само то, Том Сојер иде и даље, па наплаћује ту услугу, тако да деца размењују своје богатство, а то су глисте и удице и најлони и штапови за пецање и заправо они њему предају у руке. Не само што га одмењују у казни, него му дају сву своју имовину. Тако и масовна индустрија забаве људима намеће потребе путем манипулације свешћу и путем трика. Али чини ми се да има још једна опаснија појава која је последица те појаве. А то је заправо моје питање које постављам себи јер одговора се прибојавам, мада га негде наслућујем. Да ли су културне зоне постале превише егоцентричне? Да ли култура за коју непрестано понављам „то није моја измишљотина, то је једноставно тако“, коју мора да чини морал, коју мора да чини емпатија, коју морају да чине хришћанске особине саосећања у хришћанском свету, али и у свету других религија, мотиви и врлине саосећања и сапатништва једнако су афирмисане; а да ли данас културни модели постају егоцентрични? Ево, навешћу један болан пример који ме упућује да можда јесу културне зоне превише егоцентричне. Пре неколико година, нажалост, десио се брутални масакр над уредницима и новинарима листа „Шарли Ебдо“ у Паризу. Акт бруталног тероризма, неко ће рећи из ових или оних разлога, али разлога за такве ствари не може да буде у сфери морала јер ћемо онда постати животиње. Такав акт бруталног тероризма и убиства људи је наишао на солидарност у многим европским земљама, па и на интернету и у средствима те врсте општења и наравно реакције су биле пуне солидарности. Говорим о европској културној зони. Када се десио масакр у Беслану у Русији, када се десио тероризам у Москви, са људским жртвама, апсолутно невиним, та солидарност је скоро изостала. Не правим градацију, овде је било речи о новинарима који су чикали својом креативношћу неке теме, то наравно није оправдање ни за шта, али само констатујем; а у Беслану су страдала деца. Да ли култура савременог човека чини моралнијим, више емпатичним и више солидарним? Или га неким својим споредним алатима, можда и главним, чини заправо да се затвара у свој културни и етички ареал?

ФРЕДЕРИК БЕГБЕДЕ: Ја се јако добро сећам атентата у Беслану и у позоришту у Москви и немам утисак да остатак света није био ужаснут. Сви су били ужаснути, не сећам се да је било мање емоција зато што су то били Руси. Нисам имао такав утисак, али сећам се једноставно какво је било понашање полиције. Они су били критиковани јер у Русији имају једну експедитивну методу решавања проблема, тако да су ови несрећници који су ту били страдали са терористима. Емоција је била стварна у свету, људи су били емоција... увек када се деси такав злочин... Свидело ми се оно што сте рекли о мисији уметника да човек буде у центру. Реч морал је увек застрашујућа, јер увек

Када једна грана уметности, као филм, има превише моћи, остале гране уметности губе све. Позориште, рецимо, скоро да више и не постоји, сликарство је постало права вешерница, више нема великих сликара, музика је у кризи, остаје утисак као да постоји само једна уметност. Филм граби све, али ако остале уметности не постоје, онда ни филм не вреди много. **(Хандке)**

себи кажемо да морамо да говоримо добро, да осуђујемо зло, и то онако помало заглављује слободу уметника. Али у сваком случају ставити човека у средиште и сматрати да сваки становник планете заслужује поштовање, и да су све приче интересантне, то је то. Али, ето, тај атентат на „Шарли Ебдо", ја сам знао двојицу жртава и још једног пријатеља који је рањен том приликом, и наравно, за мене чињеница да се може страдати за један цртеж, ја мислим да је то потпуно сулудо. А истовремено, то се десило у многим земљама. То још увек постоји у многим земљама и, коначно, то нас је зачудило зато што се то десило у Паризу. Мислили смо да смо били заштићени у Француској, али у стварности у већини земаља на свету човек може да страда због мишљења, због неке стране, због ступца у новинама, пасуса у књизи. Имамо срећу да живимо у слободној земљи, и то није баш чест случај.

ВЛАДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ: Само кратко, дакле, да се сасвим и прецизно разумемо. Ја нисам рекао да је западноевропска јавност, схваћена у ширем смислу, била хладнокрвна према масакрима у Беслану и Москви, не. И несолидарна... Можда нисмо на исти начин видели те нијансе у степену изражене солидарности, али то је наш индивидуални увид у те ствари. Али, ево могу да посегнем за потребе овог примера за једним мало драстичнијим примером. Немали број пута нажалост се десило да добијемо вести да је грешком или, како је то и Србија имала прилике на својој кожи да осети, једном отровном синтагмом препуном цинизма и пакости која надилази машту, да се масакри цивила у ратовима називају колатералном штетом. И када у Ираку буде погођена свадбена колона и погине 300 људи, то се назове колатералном штетом. Ту укључујем и нашу домаћу српску јавност, ја сад не показујем прстом, ја само указујем на потенцијалне, недопустиве феномене уздржаности према патњи из друге културне или политичке зоне. Значи, масакр над 300 невиних људи у свадбеној колони у Ираку не изазива, несумњиво не изазива, чак ни сличну, реакцију као што изазивају ствари из зоне којој ми припадамо.

ЕМИР КУСТУРИЦА: Могу ја само да испричам једну причу, која се тиче и овога, а написао ју је Пастернак. У Другом свјетском рату, Нијемци су заузели један мали руски град, остале су углавном жене. Одвојили су пет жена и пет официра. Вријеме је пролазило и они су се потпуно зближили, забављали се и пошто је рат одмицао, а било је неизвјесно ко ће у тој провинцији да буде власт, они одлуче да се ожене. А Нијемци им приреде вјенчање, желе велики спектакл и доведу војни авион. И оне у вјенчаницама, они у свечаним одјелима, уђу у тај авион, дигну се негдје на 900 м и отворе врата и побацају младе кроз прозор. Сад то кад причамо да је то било у Другом свјетском рату, врло је тешко повјеровати да то данас није горе. Е, то је та прича о којој смо ми говорили, што се мене тиче о функцији културе и о функцији племенитог дјела које утиче на свијест, као код оног мог затвореника који је 35 година преживио и изашао нормалан зато што је читао две књиге дневно. Да ли је данашња позиција, не говорим о Нијемцима, односно нацистима, да ли је иста данашња позиција коју видимо кроз оне снимке Асанжа који нам је пустио како из оног хеликоптера убијају људе као мухе. И сад кад поредимо позицију тог хеликоптера Асанжовог у којој амерички војници слободно убијају људе који ни за шта нису криви и кад узмемо ту причу из тог авиона коју је забиљежио Пастернак, дакле жене у вјенчаницама бачене кроз авион. И кад упоредимо та два времена, онда можемо да констатујемо да је заправо то метафизичко својство ратовања или његова утилитарност, односно питање да ли је култура уопште у ових 70 година човјеку помогла односно да ли је утицала на њега, не можемо рећи да није, али да ли је некултура или оно што смо обиљежили раније као „хај-тек паган", умножени свијет, ал' 'ајд сад да ја будем, за разлику од Петера, 95 одсто холивудских филмова подстичу на агресију, на убиства, на злостављање и на све најгоре што постоји у људском роду. Е, ако је ово било 1942, а ми смо данас у новом вијеку, у новом миленијуму, да ли је тај човјек који је бацао те жене из авиона жив и да ли је он способан да то коригује или је можда постао гори? Управо због тога што његов развој није пропорционалан технологији коју развија и духовном сиромаштву у које је упао, и враћање на те прахришћанске почетке гдје су се људи жртвовали најнормалније и гдје нам је Годар подарио један од најљепших филмова, када се заправо у Дионисијским свечаностима жртвује најљепши младић у селу да би наредна година била плоднија. Нисмо ли се ми, нажалост, вратили у тај период?

Издавач: Завод за проучавање културног развитка / *За издавача* др Вук Вукићевић / *Уредник* Пеђа Пивљанин
Штампа: Политика штампарија д.о.о. Београд (Стари Град)

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд
ISBN 978-86-81529-59-1 COBISS.SR-ID 243818252